

"Θα γυρίσει αλλού τις χαρακιές / Της παλάμης, η Μοίρα, σαν κλειδούχο / Μια στιγμή θα συγκατατεθεί ο Καιρός / Πώς αλλιώς..."*

Πώς αλλιώς ένα μικρό βραχονήσι, η πετρωμένη Αστεριά, κόρη του Τιτάνα Κοίου και της Τιτανίδας Φοίβης, κατάφερε στο ξεδίπλωμα του χρόνου ν' ακυρώσει τη μοίρα της, που την ήθελε να παραδέρνει ολομόναχη στα κύματα, να εναντιωθεί στην ατέρμονη κυκλοτερή πορεία της και μέσα απ' την αχλύ του μύθου να γαντζωθεί σ' εκείνη τη μοναδική στιγμή που την έκανε να συγκεντρώσει πάνω της το βλέμμα των θεών και τη λατρεία των ανθρώπων.

* ΟΔΥΣΣΕΑ ΕΛΥΤΗ / ΤΟ ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΚΑΡΟΣ

Δήλος

Α Π Ο Τ Ο Σ Κ Ο Τ Α Δ Ι Σ Τ Ο Φ Ω Σ

Κείμενο: Άννα Ν. Μαράντη
Φωτογραφίες: Τζέλα Χατζηδημητρίου

Υπάρχουν τόποι προικισμένοι από τη φύση τους ν' αναδειχθούν για ν' αποτυπώσουν με μεγαλοσύνη τις γλυφές της Ιστορίας. Τίποτα δε θα μπορούσε να δικαιολογήσει, όμως, στη μικρή και άγονη Δήλο, τη γυμνή από φυσικές ομορφιές, τη θείκη χάρη που την αγκάλιασε αιώνες πριν και την έχρισε κέντρο του κόσμου, ιερό και πάνσεπτο στολίδι των Κυκλάδων, αποθέτη των επιθυμιών ανθρώπων από διαφορετικούς τόπους, με διαφορετικές συνήθειες και διαφορετικές προσδοκίες.

Στο κέντρο σχεδόν των Κυκλάδων, στην καρδιά ενός νοητού κύκλου που ορίζουν τα

μεγαλύτερα Κυκλαδονήσια, στέριωσε σύμφωνα με το μύθο το ιερό νησί των αρχαίων Ελλήνων· τίποτ' άλλο παρά ένα μικρό ξερονήσι με απόκρημνες ακτές και ελάχιστη βλάστηση.

Η θέα από τη Συνοικία του Θεάτρου είναι μοναδική.

Λεπτομέρεια από το θαυμάσιο ψηφοθέτημα στην Οικία των Δελφινιών. Η χρωματική ποικιλία και η ευφάνταστη τεχνική εντυπωσιάζουν.

Το έδαφος της είναι πλούσιο σε γρανίτη, σχιστόλιθο και γνεύσιο, πετρώματα χαρακτηριστικά κυκλαδίτικα. Δεν

υπάρχουν φυσικές πηγές στο νησί, παρά μόνο ο **Ινωπός**, ο μοναδικός μεγάλος χείμαρρος που δημιουργείται από τη συγκέντρωση των ομβρίων υδάτων και πηγάζει από το ιερό βουνό, τον Κύνθο. Ο **Κύνθος** είναι και ο ψηλότερος λόφος της Δήλου, ένας γρανίτινος

Κι όμως, τον ασήμαντο αυτό στενόμακρο τόπο διάλεξε ο ίδιος ο Απόλλωνας - όπως αναφέρει ο Καλλίμαχος - για να γεννηθεί, προτρέποντας την απελπισμένη Λητώ, ενώ βρωσκόταν ακόμα στην κοιλιά της, να παρακαλέσει το νησί Αστερία να τη δεχτεί.

Πανοραμική άποψη

Ένα ολόκληρο νησί-υπαίθριο μουσείο. Μοναδική είναι αυτή η γη

όγκος με υψόμετρο μόλις 113 μέτρα. Η ακτογραμμή του νησιού είναι θρυμματισμένη από τους ισχυρούς ανέμους και τα δυνατά θαλάσσια ρεύματα, έτσι ώστε μικροί και μεγαλύτεροι όρμοι να ανοίγονται σ' όλες τις πλευρές, όπως ο όρμος του Σκαρδανά στα βορειοδυτικά, ο όρμος της Γούρνας στα ανατολικά και ο όρμος των Φούρνων στα δυτικά με τις αρχαίες λιμενικές εγκαταστάσεις.

Οι απαρχές του μύθου θέλουν την Τιτανίδα Λητώ κάποτε να ξελοιάζεται από τον Δία. Η Ήρα, τυφλωμένη από τη ζήλια και φοβούμενη μήπως ο Δίας αποκτήσει ένα σπουδαίο γιο από άλλη γυναίκα, απαγόρευσε σ' όλες τις χώρες και τα νησιά να δεχθούν την ετοιμόγεννη Λητώ. Και δε σταμάτησε εκεί, παρά έζωσε με χρυσά σύννεφα την κόρη της Ειλειθυΐα, τη θεά της γέννας, ώστε να μη βλέπει

ούτε ν' ακούει τίποτα, και την άφησε να κάθεται ανέμελη σε μια κορφή του Ολύμπου. Ο Όμηρος αναφέρει πως η δυστυχισμένη Λητώ πήρε να περιδιαβαίνει τον κόσμο και να ψάχνει τον τόπο που θα τη δεχτεί για να γεννήσει. Απελπισμένη και αποδιοωγμένη από

να βάλει τέλος στα βάσανα της Λητώ. Ύστερα από εννέα μέρες αβάσταχτων πόνων, η Λητώ κάθεται δίπλα στον Ινώπο και στο βράχο του Κύνθου, κοντά στην "τροχοειδή" λίμνη, και αφού αγκαλιάζει τη φοιμινιά, γεννάει τον Απόλλωνα, θεό που συμβολίζει τη

της Δήλου.

που αγκάλιασε και συνταίριαξε τόσους διαφορετικούς πολιτισμούς.

παντού φτάνει, τέλος, σ' ένα έρημο ξερονήσι, την **Αστερία** που περιπλανιόταν στη θάλασσα και την παρακαλεί να τη δεχτεί. Η Λητώ ορκίζεται στα νερά της Στυγός πως ο γιος της θα ιδρύσει βωμό και τέμενος στο νησί και πως θα το τιμά πάντα. Στο νησί έρχονται η Διώνη, η Ρέα, η Θέμιδα και η Αμφιτρίτη, για να της παρασταθούν, και καλούν και την Ειλειθυία, που καταφέρει να ξεφύγει από την Ήρα και

χαρά της ζωής και της νιότης. Με τη γέννησή του έλαμψε το νησί από ολόχρυσο φως και όλα άνοιξαν ολόγυρα. Οι θεές παίρνουν το μικρό κι αφού τον τυλίγουν με χρυσές φασκιές του δίνουν νέκταρ και αμβροσία. Κι αμέσως γίνεται το θαύμα. Ο θεός πετιέται από τα σπάργανα και μεγαλώνει απότομα. Από εδώ και εμπρός, θα παίζει την κιθάρα, θα υπακούει τον πατέρα του τον Δία και θα

γυρίζει τον κόσμο. Πάντα, όμως, θα επιστρέφει στο μικρό νησί που γεννήθηκε και θα παρευρίσκεται στις μεγάλες γιορτές του.

Όπως αναφέρει ο Πίνδαρος, τη στιγμή εκείνη τέσσερις διαμαντένιες κολόνες υψώθηκαν από το βυθό και στήριξαν το νησί. Κι έτσι, η μέχρι τότε άδηλος Αστερία έγινε **Δήλος, φανερή**, κι έμεινε ασάλευτη στη θέση που τη βρήκε η Λητώ, χρυσό και τιμημένο στολίδι στις Κυκλάδες. Από τότε, κάθε φορά που νύμφες των νησιών θα κινούν για να επισκεφθούν τον πατέρα τους τον Ωκεανό, η Δήλος θα πηγαίνει πάντα μπροστά και τα υπόλοιπα νησιά θα έπονται. Την ίδια μέρα με τον Απόλλωνα, συνεχίζει ο μύθος, γεννήθηκε στο νησί και η Άρτεμη, η πανέμορφη κόρη του Δία - αν και τα αρχαιολογικά δεδομένα υπαγορεύουν ότι η λατρεία της προϋπήρχε αυτής του Απόλλωνα.

Όσες φορές κι αν επι-

σκεφτεί κανείς τον ιερό ερειπιώνα της Δήλου, ο χρόνος δεν είναι ποτέ αρκετός για να μνηθεί σε όσα του προσφέρει απλόχερα η νεκρή για πολιτεία. Είναι μαγικός ο τρόπος που το μικρό αυτό νησί, παρά τη γεωγραφική του ασημότητα, γνώρισε τέτοια δόξα, που ομοιά της δεν είχε κανένα άλλο στην αρχαιότητα, και παρά το ότι χωρίς να διαθέτει καν φυσικό λιμάνι, εξελίχθηκε κάποτε στο σημαντικότερο εμπορικό κόμβο όλης της ανατολικής Μεσογείου. Η ιερότητα του χώρου της γίνεται αντιληπτή από την πρώτη στιγμή που κάποιος θ' αντικρίσει με δέος τα κατεστραμμένα κτίσματά της που με μια παράδοση εμμονή αποπνέουν ακόμα την αίγλη και το μεγαλείο του παρελθόντος της: ένα νησί κατάσπαρτο από ερείπια διαφορετικών εποχών, που επιζούν μέχρι σήμερα λουσιμένα στο φως. Η περιπλάνηση στα άλλοτε ακμαία ιερά και τα λαμπρά

Η Οικία της Κλεοπάτρας και του Διοσκουρίδη, στη Συνοικία του Θεάτρου. Διατηρούνται στην αυλή τα αντίγραφα των αγαλμάτων τους, όπως πρωτοστήθηκαν στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

αναθήματα, στις πλακοστρωμένες πλατείες της και τις κάποτε πολύβουες στοές της απηχεί το πόσο στενά υπήρξε πάντοτε συνυφασμένος ο μύθος με τις πολιτισμικές καταβολές αυτού του τόπου. Τίποτα όμως δε συγκρίνεται για τον ταξιδιώτη από τη βόλτα στις παλιές πολυφυλετικές συνοικίες της· εκεί που οι διαφορετικής προέλευσης κάτοικοί της ύφαιναν τον ιστό της καθημερινότητας, προσπαθώντας να συνταιριάζουν την ανόμοια εθιμοτυπία τους, να ενσωματώσουν μέρα με τη μέρα τις ετερόκλητες δοξασιές τους και να λατρέψουν ισότιμα τους θεούς τους. Εκεί που οι κοσμοπολίτες κάτοικοι εξωραΐζαν τις πλούσιες οικίες τους και οι λαμπροί τεχνίτες εναπόθεταν τη μαεστρία τους. Κι όλα αυτά τα αγκάλιασε ο ιερός τόπος με μια θαυμαστή διάθεση αρμονικής συνύπαρξης. Στο γύρισμα των εποχών και στο πέρασμα των αιώνων κατάφερε να συμπυκνώσει καθετί νέο της έφεραν οι επορικές επαφές της, ούσα στο θαλάσσιο σταυροδρόμι τριών ηπείρων. Οι καλλιτέχνες που δούλεψαν στο νησί, σε διαφορετικές εποχές και με διαφορετική προοπτική, κατέθεσαν μοναδικά δείγματα γραφής, αντάξια της φήμης του. Κι όλα αυτά ξετύλιξαν το κουβάρι, που παρά τις ατυχίες και τα πλήγματα που δέχθηκε, έφτασε ως τις μέρες μας, έστω και στραμμένο προς τα πίσω, ορίζοντας πια τον απόλοχο της δόξας της.

Τα σεβάσματα ιερά της δεν τιμώνται πια και οι πολυσύχναστες αγορές της έχουν σιωπήσει. Τα πολυτελή σπίτια δε φιλοξενούν τις χαρές των ιδιοκτητών τους και στην προκυμαία του λιμανιού της δε δένουν πολυταξιδεμένα πλοία γεμάτα εμπορεύματα. Οι στενοί δρόμοι της όμως ξεχειλίζουν θύμησες που μόνο με τη διαίσθηση ψυχανεμίζεται κανείς. Οι αυλές, τα πηγάδια, τα κομπά μαρμάρινα καθίσματα, τα περιρραντήρια, οι βωμοί, τα σπασμένα επιστύλια και οι αφιερωματικές βάσεις, τα θεμέλια των ναών και οι λιγοστές όρθιες κολόνες, τα ψηφιδωτά δάπεδα και τα λιγοστά σπαράγματα των τοιχογραφιών, όλα λούζονται από ένα συγκλονιστικό, ολόχρυσο, εκτυφλωτικό φως που χαϊδεύει την κάθε κόγχη χωρίς να το διασπά τίποτα, ούτε τα λίγα γρανιτένια εξάρματα του εδάφους, κι επιστρέφει απόφιο στα μάτια του θαμπωμένου ταξιδιώτη. Αυτό το φως είναι που συντροφεύει συνεχώς τον περιπατητή σ' όλες τις διαδρομές του και η

ζεστασιά του που τον τρέφει και τον τυλίγει με μια απόκοσμη γλυκύτητα, εκεί που η Ιστορία έδειξε και το καλό και το κακό της πρόσωπο στο πέρασμα τώσων και τώσων αιώνων.

Ιστορικό πλαίσιο

Τα παλαιότερα ίχνη εγκατάστασης που έχουν επισημανθεί στη Δήλο ανήκουν στην 3η χιλιετία π.Χ. Οι κάτοικοι των οικισμών αυτών πιθανότατα ήταν Κάρες, Λέλεγες ή Φοίκικες. Λείψανα από τις κυκλικές καλύβες τους έχουν βρεθεί στο πιο προστατευμένο σημείο της Δήλου, το ύψωμα Κύνθος. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η επαφή με τη Μινωική Κρήτη, από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ., που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του μικρού νησιού. Ωστόσο, το εφαλτήριο για τη στροφή του Ελληνισμού προς το Αιγαίο ήταν η ακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού, με τη μεγάλη εμπορική δραστηριότητα των Αχαιών στο γύρω κόσμο. Στις αρχές του 14ου αιώνα π.Χ., στο νησί υπήρχε σπουδαίος συνοικισμός, η άνθηση του οποίου οφειλόταν κυρίως στη φήμη των ιερών του. Δεν είναι τυχαίο ότι εκείνα τα χρόνια η κύρια λατρευόμενη θεότητα ήταν η "**Ποτνία Θηρών**", που αργότερα ταυτίστηκε με την Άρτεμη. Γύρω στο 1100 π.Χ., η εξάπλωση των Ιώνων στα νησιά του κεντρικού Αιγαίου συνδέεται με την ανάδειξη της Δήλου σε σημαντικό θρησκευτικό κέντρο της αρχαίας Ελλάδας. Τώρα, ο περίφημος ναός του Απόλλωνα, αποδέκτης σεβασμού και θρησκευτικής λατρείας, αποτελεί το κέντρο της Ιωνικής αμφικτιονίας της Δήλου. Χαρακτηριστικό είναι ότι στον ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα -έργο πιθανότατα του 8ου αιώνα π.Χ.- γίνεται αναφορά στα **Δήλια**, μια γιορτή αφιερωμένη στο θεό του φωτός, η οποία απέκτησε τεράστια ακτινοβολία, ενισχύοντας ταυτόχρονα με τρόπο μοναδικό τους συνεκτικούς δεσμούς ανάμεσα στους Ίωνες. Στο μικρό Κυκλαδονήσι, κατά τη διάρκεια των Δηλίων, δίνονταν οι μεγαλύτερες δυνατότητες επαφών οδηγώντας πού αλλού παρά στη διαμόρφωση μιας κοινής ιωνικής συνείδησης. Ονομαστή ήταν η λαμπρότητα με την οποία διεξάγονταν τα Δήλια, τα οποία περιελάμβαναν, επίσης, αθλητικούς, μουσικούς και χορευτικούς αγώνες.

Η ακτινοβολία της Δήλου ήταν αδύνατο ν' αφήσει αδιάφορους τους ισχυρούς άνδρες του ιωνικού κόσμου. Ο Λύγδαμις της Νάξου, ο Πολυκράτης της Σάμου και ο Πεισίστρατος της Αθήνας προσπαθούν να επιβάλουν την κυριαρχία τους στο νησί, επιθυμώντας παράλληλα να ντύσουν με την αίγλη του την εξουσία τους. Από τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. φαίνεται ότι το νησί βρισκόταν υπό την επιρροή των Ναξίων. Οι ναξιακές επιδράσεις στην τοπική τέχνη, καθώς και τα ναξιακά κτίσματα και αφιερώματα είναι σαφείς ενδείξεις πολιτικής επιβολής. Στο β' μισό, όμως, του 6ου αι. π.Χ., εμφανίζεται και η επιρροή της Πάρου. Η καθολική αναγνώριση της Δήλου δε θα μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητους τους Αθηναίους. Το 540 π.Χ., ο Πεισίστρατος, από σεβασμό προς το ιερό του Απόλλωνα, επιβάλλει "κάθαρση", απομακρύνοντας όλους τους τάφους που βρίσκονταν στο τμήμα εκείνο το οποίο ήταν ορατό από το ιερό, θεωρώντας ότι οι νεκροί αποτελούσαν μίσημα για το θεό του φωτός.

Μετά το θάνατό του και δέκα χρόνια αργότερα, το 530 π.Χ., όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, ο τύραννος Πολυκράτης της Σάμου αφιερώνει ολόκληρο το γειτονικό νησί Ρήνεια στο Ιερό του Απόλλωνα, δένοντάς το με τη Δήλο με μια τεράστια αλυσίδα. Κάμψη όμως σημειώθηκε στη δραστηριότητα του ιερού της Δήλου, με την υποταγή όλων των Ιώνων της Μικρασίας στους Πέρσες. Ωστόσο, το 490 π.Χ., κατά την περσική εκστρατεία που πραγματοποίησαν ο Δάτις και ο Αρταφέρνης στα νησιά, όχι μόνο δεν έβλαψαν τους Δηλίους, αλλά αντίθετα τίμησαν το ιερό, προσφέροντας θυσία στον Απόλλωνα 300 τάλαντα θυμιάματος. Τόση ήταν η απήχηση του ιερού τόπου.

Η νίκη των Ελλήνων κατά των Περσών σήμανε και την έναρξη μιας νέας σημαντικής περιόδου στην ιστορία της Δήλου. Η ανάδειξη της Αθήνας ως της πρώτης ναυτικής δύναμης της Ελλάδας, και άρα ικανής να διεκδικήσει την πανελλήνια ηγεσία, οδήγησε το έτος 478/77 π.Χ. στη δημιουργία της πρώτης Αθηναϊκής θαλάσσιας Συμμαχίας, γνωστής ως **"Συμμαχίας της Δήλου"**, σηματοδοτώντας για το νησί νέα περίοδο ακμής.

Η Δήλος, το σεβάσιμο θρησκευτικό κέντρο των Ιώνων, θεωρήθηκε ο καταλληλότερος

τόπος για την έδρα της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Στο ναό του Απόλλωνα ορίστηκε να γίνονται οι Σύνοδοι κι εκεί μεταφέρθηκε το συμμαχικό Ταμείο. Μ' αυτόν τον τρόπο τονίστηκε περαιτέρω αφενός ο ιωνικός χαρακτήρας της συμμαχίας και αφετέρου η ιερότητά της, μια και τέθηκε αυτόματα κάτω από την προστασία του θεού Απόλλωνα.

Το 454-53 π.Χ., οι Αθηναίοι μεταφέρουν το Ταμείο από τη Δήλο στην Αθήνα με την πρόφαση ότι η φύλαξή του στο νησί περικλείει κινδύνους για την ασφάλειά του, γεγονός που σηκώνει θύελλα διαμαρτυριών και αντιδράσεων από τους συμμάχους, αφού διαφαίνεται πλέον καθαρά η επιθυμία της Αθήνας για πολιτική επιβολή. Ακολουθούν πολλές αυθαιρείες από τους Αθηναίους, οι οποίοι επεμβαίνουν ενεργά στα εσωτερικά των συμμαχικών πόλεων, διεκδικώντας τον πλήρη έλεγχο και την τελική υποταγή τους. Η απόλυτη επιρροή των Αθηναίων και πάνω στη Δήλο δηλώνεται με το δεύτερο θρησκευτικό "καθαρισμό" που έγινε στο νησί, το χειμώνα του 426-25 π.Χ., όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης: Οι Αθηναίοι, μετά το μεγάλο λοιμό που πέρασε η πόλη τους, για να εξευμενίσουν τον "λοιμό" θεό κήρυξαν όλη τη Δήλο ιερή, ανέσκαψαν όλους τους τάφους και μετέφεραν τα λείψανα και τα κτερίσματα στη γειτονική Ρήνεια. Απαγόρευσαν, επίσης, να γίνονται στο εξής ταφές και γεννήσεις στο νησί και όλοι οι ετοιμοθάνατοι και οι επίτοκες να μεταφέρονται έγκαιρα στη Ρήνεια.

Μετά το καθαρισμό του νησιού, οι Αθηναίοι, χωρίς να σταματήσουν την μικρή ετήσια εορτή των Δηλίων, για την οποία εξακολούθησαν να στέλνουν και οι ίδιοι "θεωρία", καθιέρωσαν και την μεγαλοπρεπή πεντετηρίδα των Δηλίων, η οποία γιορτάστηκε για πρώτη φορά την άνοιξη του 425 π.Χ. Το 422 π.Χ., οι Αθηναίοι διακηρύσσουν, ότι και οι ζωντανοί Δηλίοι κάτοικοι του νησιού είναι ακάθαρτοι και τους διώχνουν. Αυτοί καταφεύγουν στο Αδραμύτιο της Μ. Ασίας, κι αργότερα πολλοί απ' αυτούς σφάζονται ύπουλα από τον Ύπαρχο του Αρταφέρνη, Αρσάκη. Όσοι τελικά επέζησαν, επέστρεψαν στη Δήλο με προτροπή των ίδιων των Αθηναίων, ύστερα από σχετικό χρησμό. Στο μεταξύ είχε ήδη αρχίσει ο Πελοποννησιακός Πόλεμος.

Το 417 π.Χ., οι Αθηναίοι, μετά τις τελευταίες

ήττες που είχαν υποστεί, επιχειρήσαν να ανακτήσουν το γόητρό τους. Μέσα στο πλαίσιο μιας επίδειξης πλούτου και δύναμης, γίνονται στη Δήλο τα επίσημα εγκαίνια του Ναού του Απόλλωνος, από τον Νικία. Ο ναός αυτός είχε αρχίσει να οικοδομείται το 425 π.Χ. μετά την κάθαρση του νησιού. Ο Νικίας, εκλεγμένος στρατηγός των Αθηναίων μετέβη στη Δήλο, εγκαινίασε το ναό και αφιέρωσε χρυσό στεφάνι στο θεό. Μετά τη λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου, το 404 π.Χ., οι Σπαρτιάτες με δική τους απόλυτη πρωτοβουλία ριζώνουν τη Δήλο ανεξάρτητο κράτος. Κι αυτό όμως δεν κράτησε πολύ. Η Αθηναϊκή ηγεμονία αναγεννήθηκε και από το 394 π.Χ., η Δήλος επανέρχεται και πάλι στους κόλπους της. Οι Δήλιοι όμως ποτέ δεν αποδέχθηκαν αυτή την κατάσταση.

Η Αγορά των Κομπεταλιαστών. Διακρίνεται ο ναός της Ίσιδος και η χαμηλή κορυφογραμμή του Κύνθου. Η Αγορά οφείλει το όνομά της στους Κομπεταλιαστές, ένα σύνδεσμο Ρωμαίων απελευθέρων και δούλων που είχαν προστάτες τους Λάρητες, θεούς των σταυροδρομίων.

Τα επόμενα χρόνια, η παρουσία του Φιλίππου του Β', του βασιλιά της Μακεδονίας, στην ευρύτερη ελληνική πολιτική σκηνή εγκαινιάζει μια νέα τάξη πραγμάτων. Η Δήλος, όμως, παραμένει κάτω από την Αθηναϊκή κυριαρχία καθ' όλο σχεδόν το διάστημα της βασιλείας του Φιλίππου και, κατόπιν, του γιου του, Μεγάλου Αλεξάνδρου, παρά την ανάπτυξη μιας αυτονομιστικής κίνησης από τους Δηλίους, το 345 π.Χ. Το 314 π.Χ., ο Αντίγονος καταλαμβάνει με τον στόλο του το Αιγαίο. Τότε, φαίνεται πως οι Αθηναίοι έχασαν την επιρροή τους πάνω στο νησί και οι περισσότεροι που ήταν εγκατεστημένοι εκεί αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην Αθήνα. Στη Δήλο αρχίζει μια νέα περίοδος ανεξαρτησίας με τη συμμετοχή της στο "Κοινό των Νησιωτών". Το ιερό της

ορίζεται ως το θρησκευτικό κέντρο του "Κοινού των Νησιωτών", ενώ εξακολουθεί φυσικά να υπάρχει η επιρροή των Αντιγονιδών. Μετά τις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ., το "Κοινό των Νησιωτών" και το ιερό νησί περνούν στη σφαίρα επιρροής των Πτολεμαίων. Την περίοδο αυτή θεσπίζονται και οι γιορτές Φιλαδέλφεια και Πτολεμαία.

Με τη διάλυση του "Κοινού των Νησιωτών", μετά το 250 π.Χ., τον πρώτο λόγο στο νησί έχουν οι Μακεδόνες. Μια νέα περίοδος εκρηκτικής άνθησης σημειώνεται τώρα. Η γεωφυσική της θέση, στο κέντρο της λεκάνης της Μεσογείου, καθιστά τη Δήλο ραγδαία αναπτυσσόμενο εμπορικό κέντρο. Ο πληθυσμός της αυξάνεται συνεχώς. Άνθρωποι διάφορων φυλών εγκαθίστανται στο νησί, μεταφέρουν εκεί τις θρησκευτικές δοξασίες τους και ιδρύουν τα ιδιαίτερα ιερά τους. Όλη η μέριμνα των Δηλίων συγκεντρώνεται στο ιερό του Απόλλωνος, το οποίο αποτελεί και τον

βασικό πόρο της ζωής τους. Έτσι, εξακολουθούν να στέλνονται άφθονα και πολύτιμα αφιερώματα στο ιερό, από βασιλείς, στρατηγούς και πλούσιους ιδιώτες.

Η ανεξαρτησία του νησιού διατηρήθηκε μέχρι το 166 π.Χ. Την περίοδο αυτή ο πληθυσμός της Δήλου διαιρείται σε τέσσερις φυλές και σε τριπτύες. Το 168 π.Χ., η ρωμαϊκή κυριαρχία εδραιώνεται, μετά τη νίκη τους επί του τελευταίου βασιλιά των Μακεδόνων, του Περσέα. Οι Αθηναίοι κράτησαν άψογη φιλορωμαϊκή στάση σ' αυτόν τον πόλεμο κι έτσι, το 166 π.Χ., στέλνουν πρεσβεία στη

Ρώμη και ζητούν, μαζί με άλλα εδάφη, να τους παραχωρηθεί και η Δήλος, αίτημα που ικανοποιεί η Ρωμαϊκή Σύγκλητος, ανακηρύσσοντας συγχρόνως το λιμάνι της ελεύθερο. Επιπλέον, τους παραχωρεί το δικαίωμα να εκδιωχθούν όλοι οι ντόπιοι κάτοικοι. Οι τελευταίοι, μετά την εκδίωξή τους, κατέφυγαν στην Αχαΐα.

Στο νησί εγκαθίστανται τώρα

Η Αγορά των Δηλίων ή Τετράγωνη Αγορά. Ήταν άλλοτε πλακόστρωτη και στις τρεις πλευρές της πλαισιωνόταν από στοές, όπου η βόρεια-ανατολική χρονολογείται το 2ο αι. π.Χ., ενώ η νότια χρονολογείται έναν αιώνα παλαιότερα (3ος αι. π.Χ.).

Αθηναίοι κληρούχοι αλλά και πολλοί ξένοι, κυρίως Ιταλοί, Σύριοι, Φοίνικες, Εβραίοι, Αιγύπτιοι, Παλαιστίνιοι κ.ά. Η παράλυση δύο σπουδαίων εμπορικών λιμανιών, της Καρχηδόνας και της Κορίνθου, έχει ως αποτέλεσμα να καταστεί η Δήλος το μεγαλύτερο κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου σιτηρών αλλά διάφορων άλλων εμπορευμάτων της ανατολικής Μεσογείου. Η οικονομική ευμάρεια του νησιού και η πολυτελής ζωή των κατοίκων του αποτυπώνεται θαυμαστά στις πλούσιες οικίες τους και τα επιμελημένα ιερά τους, πολλά από τα οποία σώζονται μέχρι σήμερα. Τώρα, ο πληθυσμός του νησιού μαρτυρείται πως ανέρχεται στις 25.000, ενώ είναι οργανωμένος σε σωματεία, χαρακτηριζόμενα από το όνομα του προσπατεύοντος Θεού (π.χ. Ερμαϊσταί, Απολλωνιασταί κ.ά.). Ωστόσο, η άλλοτε ιερή φυσιογνωμία της Δήλου κατακερματίζεται μέσα σ' έναν ιδιότυπο κοσμοπολιτισμό που ορίζει πλέον τη ραχοκοκαλιά της υπόστασής της. Η διοίκηση ασκείται από έναν άρχοντα που στέλνουν κάθε χρόνο οι Αθηναίοι. Αυτός έχει τον τίτλο του "Επιμελητή" και διοικεί με πλατιές πολιτικές, εμπορικές και θρησκευτικές αρμοδιότητες. Η αθηναϊκή κυριαρχία διατηρήθηκε στο νησί, μέχρι τις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. Στον πόλεμο που ακολούθησε, μεταξύ των Ρωμαίων και του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη, οι Δήλιοι τάχθηκαν με τους Ρωμαίους, σε αντίθεση με τους Αθηναίους που τάχθηκαν στο πλευρό του Μιθριδάτη. Έτσι, το 88 π.Χ., ο στόλος του Μιθριδάτη αποβιβάζεται στο νησί και η Δήλος πνίγεται στο αίμα. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατασφάζεται και τα γυναικόπαιδα πωλούνται ως δούλοι. Επίσης αρπάζονται από το ιερό όλοι οι θησαυροί και μεταφέρονται στην Αθήνα. Ύστερα από τη νίκη των Ρωμαίων και την επίσκεψη του Σύλλα στο νησί, το αθηναϊκό καθεστώς αποκαθίσταται ξανά για λίγο διάστημα. Ο Μιθριδάτης, όμως, συμμαχισε με τους πειρατές του Αθηνόδωρου, οι οποίοι, το 69 π.Χ., λεηλατούν το νησί προκαλώντας ανυπολόγιστη καταστροφή. Τα επόμενα χρόνια, η Δήλος βρίσκεται και πάλι κάτω από την ρωμαϊκή κυριαρχία. Ο Ρωμαίος στρατηγός Γάιος Τριάριος, σε μια προσπάθεια να αυξήσει την ασφάλεια της πόλης περιτειχίζει το ιερό και τη συνοικία του θεάτρου. Το 58

π.Χ., με ρωμαϊκό ψήφισμα το νησί ανακηρύσσεται ιερό. Η παλιά του αίγλη, όμως, έχει χαθεί για πάντα και η Δήλος διανύει περίοδο αναπόφευκτης παρακμής. Οι πλούσιες οικίες εγκαταλείπονται και η ανάπτυξη νέων εμπορικών δρόμων περιστελλεί την οικονομική της δραστηριότητα.

Η ζωή συνεχίζεται έτσι μέχρι το 2ο αι. μ.Χ., οπότε ο αυτοκράτορας Αδριανός επιχειρεί μια προσπάθεια αναγέννησης, επαναφέροντας τον εορτασμό των Δηλίων. Τίποτα, όμως, δεν είναι όπως πριν. Οι Αθηναίοι, στο τέλος του 2ου αι. μ.Χ., έχοντας χάσει πια κάθε ενδιαφέρον για το νησί, προσπαθούν να το πουλήσουν, αλλά κανείς δεν ενδιαφέρθηκε να το αγοράσει. Ο μικρός πια οικισμός του νησιού πορεύεται έτσι μέχρι τον 3ο αι. μ.Χ., οπότε ιδρύεται εκεί η πρώτη χριστιανική κοινότητα ως έδρα του Επισκόπου Κέας, Κύθνου, Σύρου, Μυκόνου και Σερίφου. Η ύπαρξη της χριστιανικής κοινότητας, μαρτυρείται μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ. Από εκεί και πέρα το νησί ερημώνεται εντελώς και τον 8ο αι. μ.Χ. δεν αναφέρεται καν ως υπαγομένη στην Επισκοπή της Σύρου.

Οι επόμενοι αιώνες φέρνουν στο άλλοτε πάνσεπτο νησί πολλαπλές λεηλασίες και καταστροφές, ενώ συχνά χρησιμεύει ως ορμητήριο πολλών πειρατών. Λέγεται πως το 14ο αι. μ.Χ., εγκαθίσταται εκεί, για λίγο, ένα τμήμα του τάγματος του Αγίου Ιωάννη της Μάλτας, των λεγόμενων "επαγγελματιών Σταυροφόρων". Το 1566 μ.Χ., το νησί καταλαμβάνεται από τους Τούρκους κι όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας αποτελεί μόνιμο σταθμό των πειρατών.

Από το 15ο μέχρι το 18ο αι. μ.Χ. πολλοί περιηγητές την επισκέπτονται καταγράφοντας αρκετά στοιχεία για την κατάσταση των ερειπίων της. Όλα αυτά τα χρόνια, μεγάλο μέρος του οικοδομικού υλικού του έρημου νησιού χρησιμοποιήθηκε για την ανέγερση ιδιωτικών και δημοσίων κτιρίων στα γύρω νησιά, κυρίως στη Μύκονο και στην Τήνο. Το 1772 μ.Χ., περίοδο της ρωσικής κατοχής των Κυκλάδων, ο περιηγητής Pasch van Kriepen διενεργεί ανασκαφή στο νησί και μεταφέρει τα ευρήματα στην Πετρούπολη και το Βουκουρέστι. Μικρή ανασκαφή επιχειρούν και το 1829 μ.Χ., τα μέλη της "Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως". Η πρώτη όμως

επίσημη ανασκαφή αρχίζει στο νησί το 1873 από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Μέχρι σήμερα έχουν έρθει στο φως συγκλονιστικά ευρήματα που αποτυπώνουν μοναδικά τη λάμψη της πανάρχαιας πολιτείας. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών της Γαλλικής Σχολής χρίζουν τη Δήλο ίσως τον αξιολογότερο, αλλά σίγουρα πιο ποικίλο αρχαιολογικό χώρο ολόκληρης της Ελλάδας.

Το Ιερό του Απόλλωνα και η περιοχή νότια και ανατολικά του Ιερού

Μόλις το βενζινοκίνητο πλοιάριο από τη Μύκονο πλευρίζει στο σημερινό λιμάνι της Δήλου, το πρώτο που αντικρίζει κανείς είναι τα λείψανα των αρχαίων λιμενικών εγκαταστάσεων που χρονολογούνται από το 2ο αι. π.Χ. Η συνήθης

Τα Προπύλαια. Η μνημειακή είσοδος του Ιερού στη σωζόμενη μορφή του είχε στην πρόσοψη τέσσερις δωρικούς κίονες που πατούσαν σε κρηπίδωμα. Μπροστά στα Προπύλαια, η ημικυκλική εξέδρα που διακρίνεται χρησίμευε κυρίως ως βάθρο αγαλμάτων.

πορεία είναι προς τα ανατολικά, όπου ανοίγεται ο κύριος χώρος του ιερού του Απόλλωνα, και ξεκινά από την **Αγορά των Κομπεταλιαστών**, μια πλακοστρωμένη πλατεία ακανόνιστου σχήματος, όπου κατά τη διάρκεια του 2ου αι. π.Χ. ήταν εγκατεστημένες οι ιταλικές εμπορικές ενώσεις των Απολλωνιαστών, των Ποσειδωνιαστών και των Ερμαϊστών. Ολόγυρα σώζονται ακόμη

σκόρπιες βάσεις μαρμάρινων αναθημάτων και άλλων μνημείων που έστησαν εδώ οι Ρωμαίοι έμποροι.

Προχωρώντας προς το ιερό του Απόλλωνα, πάνω στην κύρια Πομπική Οδό, εκτείνονται αριστερά τα ερείπια της **Στοάς του Φιλίππου**, μιας μακριάς στοάς, με 16 δωρικούς κίονες στην πρόσοψη, που χτίστηκε το 210 π.Χ. περίπου από το βασιλιά της Μακεδονίας

Η βάση του Κολοσσού των Ναξίων

Φίλιππο Ε΄, και αφιερώθηκε στον Απόλλωνα, όπως δηλώνεται και στην αναθηματική επιγραφή στο επιστύλιό της. Τριάντα χρόνια αργότερα, χτίστηκε κατά μήκος του οπίσθιου τοίχου της μια δεύτερη μακρύτερη στοά, η **Δυτική ή Νεότερη Στοά**, η οποία χρησιμοποιείται ως αποβάθρα, καθώς και ένα ενδιαμέσο δωμάτιο που επικοινωνούσε με τις δύο στοές.

Ακολουθώντας ο επισκέπτης την, πλάτους 13 μ., Πομπική Οδό αντικρίζει δεξιά του τα ερείπια μιας ακόμη στοάς, της **Νότιας Στοάς**, που χτίστηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. από τους βασιλείς της Περγάμου. Ανάμεσα στη Στοά του Φιλίππου και τη Νότια Στοά σώζεται πλήθος βάσεων από αγάλματα καθώς και άλλα αναθήματα.

Πίσω από τη Νότια Στοά εκτείνεται η ορθογώνια **Αγορά των Δηλίων**, πλασιω-

μένη στις τρεις πλευρές της από στοές που άλλοτε στέγαζαν καταστήματα. Η Ιερά Οδός οδηγεί στα **Προπύλαια**, που κατασκεύασαν οι Αθηναίοι μετά το 166 π.Χ., αντικαθιστώντας μνημειακό πρόπυλο που υπήρχε εδώ από τα αρχαϊκά χρόνια. Διαβαίνοντας τα Προπύλαια ο επισκέπτης εισέρχεται στο χώρο του ιερού. Το μακρόστενο ναόσχημο οικοδόμημα, στα δεξιά, ονομάζεται **Οίκος των Ναξίων** και το αφιέρωσαν οι Νάξιοι στο θεό Απόλλωνα γύρω στο 600 π.Χ. Μπροστά από τη βόρεια πλευρά του είχε στηθεί γιγαντιαίο μαρμάρινο άγαλμα του Απόλλωνα στον τύπο του Κούρου, από το οποίο σήμερα μπορεί κανείς να δει την τεράστια βάση του. Νότια του Οίκου των Ναξίων σώζονται τα **Εργαστήρια των Θεανδριδών**, μίας εκ των τεσσάρων τριττύων της Δήλου.

Από τον Κολοσσό των Ναξίων σήμερα σώζονται δύο τμήματα από τον κορμό του, στη δυτική γωνία του Αρτεμισίου. Το γιγαντιαίο άγαλμα, στο τύπο του Κούρου, απεικόνιζε τον ίδιο τον Απόλλωνα και ήταν σε μέγεθος τετραπλάσιο από το φυσικό. Τις εποχές των ληλασιών στο νησί έγιναν πολλές αποτυχημένες απόπειρες να μεταφερθεί από τη Δήλο, αλλά εξαπίας του βάρους του παρέμεινε στο νησί. Το έργο χρονολογείται γύρω στο 600 π.Χ.

Στη συνέχεια σώζονται τα ερείπια των τριών **Ναών του Απόλλωνα** όπου βρίσκονται σχεδόν ο ένας δίπλα στον άλλο. Ο πρώτος και μεγαλύτερος ναός ονομάζεται **Ναός των Δηλίων**. Η οικοδόμησή του άρχισε το 477 π.Χ. και ολοκληρώθηκε μετά το 314 π.Χ. Ήταν δωρικός περίπτερος, με 6 κίονες στις στενές πλευρές και 13 κίονες στις μακρές. Σήμερα διακρίνονται μερικά μαρμάρινα σκαλοπάτια του ναού πάνω στο ψηλό κρηπίδιωμα. Ο κεντρικός **Ναός των Αθηναίων** ανεγέρθηκε ανάμεσα στο 425 και 417 π.Χ. Ήταν δωρικός, αμφιπρόστυλος, με 6 κίονες στην πρόσοψη, και στο βάθος του σηκού υπήρχαν επτά αγάλματα, ίσως χρυσελεφάντινα. Ο τρίτος ναός είναι και ο παλαιότερος. Σε επιγραφές

αναφέρεται με το όνομα **Πώρινος Ναός ή Πώρινος Οίκος**. Χτίστηκε από τους Αθηναίους στα χρόνια του Πεισιστράτου, ίσως στη θέση παλαιότερου ναξιακού ναού, και αποτελείτο ολόκληρος από παρόλιθο.

Το Στοιβάδιο, το ιερό του Διονύσου. Τα δύο άκρα της εξέδρας ορίζονται από έναν πεσσό όπου ο καθένας φέρει το σύμβολο της λατρείας του θεού, έναν τεράστιο φαλλό. Η βάση του μνημείου στα δεξιά έχει διακοσμηθεί με ανάγλυφες παραστάσεις στις τρεις πλευρές που παριστάνουν: σύμπλεγμα Διονύσου με ένα σειληνό και μια μαινάδα, το θεό Πάνα, και στο κέντρο ένα φαλλόμορφο πετεινό. Τα ανάθημα αυτό ανεγέρθηκε από το χορηγό Καρύστιο γύρω στο 300 π.Χ.

Πίσω από τους τρεις ναούς υπάρχει μια σειρά πέντε ναόσημων κτιρίων σε ημικυκλική διάταξη. Είναι οι **Θησαυροί ή Οίκοι**, δηλ. λέσχες των προσκυνητών από διάφορες πόλεις. Δεξιότερα από τον τελευταίο Θησαυρό βρισκόταν ένα αρχαϊκό μακρόστενο κτίριο, ίσως το **Βουλευτήριο**, και δίπλα σ' αυτό σώζονται τα ερείπια του **Πρυτανείου**, ενώ μπροστά του διάφοροι βωμοί ήταν αφιερωμένοι στους θεούς της πόλης. Πίσω ακριβώς εκτείνεται

ένα τεράστιο ναόσχημο οικοδόμημα, που χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ., το λεγόμενο **Μνημείο των Ταύρων**, ονομασία που οφείλει στα θέματα της διακόσμησής του. Το ιδιόρρυθμο αυτό κτίριο φαίνεται ότι στέγαζε ένα ολόκληρο πολεμικό πλοίο που μάλλον αφιέρωσε ο Αντίγονος Γονατάς μετά τη νίκη του σε μια ναυμαχία. Από το Μνημείο των Ταύρων σήμερα σώζονται τα γρανιτένια θεμέλιά του. Στα ΝΑ του βρίσκεται ένας μεγάλος βωμός αφιερωμένος στον **Δία Σωτήρα** και **Πολιέα** που ανάγεται στους ελληνιστικούς χρόνους (αρχές 3ου αι. π.Χ.), ενώ λίγο πιο πέρα σώζεται σε καλή κατάσταση ο ανατολικός τοίχος του περιβόλου του Ιερού.

Το βόρειο όριο του Ιερού κάλυπτε στο μεγαλύτερο μήκος του μια στοά που πιθανόν ανεγέρθηκε ανάμεσα στο 253 και στο 250 π.Χ. από τον **Αντίγονο Γονατά**, γι' αυτό και είναι γνωστή με τ' όνομά του. Δεξιά της έχει ξαναστηθεί στη βάση του ένα άγαλμα του Γάιου Βαλλιηνού, Ρωμαίου αξιωματούχου.

Πίσω από το άγαλμα του Γάιου Βαλλιηνού, σώζονται τα ερείπια του **Ιερού του Διονύσου**, με πολλά χορηγικά φιλικά μνημεία, ενώ

νοτιότερα, μετά τα λείψανα πολλών οικιών, βρίσκεται η **Οικία του Κέρδωνος**, που χρονολογείται στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., κατοικία ίσως κάποιου πλούσιου εμπόρου. Εκεί κοντά ανεσκάφησαν και τα ερείπια της σημαντικότερης τριγλίτης βασιλικής, του 5ου αι. μ.Χ., που έχει βρεθεί στο νησί και ήταν αφιερωμένη στον **Άγιο Κήρυκο**.

Επιστρέφοντας στη Στοά του Αντιγόνου και μπροστά από αυτήν, στο μέσον σχεδόν του κατά μήκος άξονά της, μια ημικυκλική εξέδρα ταυτίστηκε με τη **Θήκη της Άργης και της Ώπιδας**, το μυκηναϊκό τάφο δηλ. των δύο Υπερβορείων Παρθένων. Σύμφωνα με το μύθο, οι δύο παρθένες είχαν έρθει στο νησί από τη μακρινή χώρα των Υπερβορείων, φέροντας προσφορές στην Ειλειθυία, τη θεά της γέννας. Στη Δήλο τις τιμούσαν με ξεχωριστό τρόπο: οι γυναίκες έκαναν θυσίες και τραγουδούσαν ύμνους με τ' όνομά τους, ενώ έριχναν τις στάχτες των θυσιασμένων σφαγίων στον τάφο τους. Πίσω από τη Στοά, το ιδιαίτερα περιποιημένο μαρμάρινο κτίριο του 3ου αι. π.Χ. ονομάζεται **Γραφή** και μάλλον εξυπηρετούσε διοικητικές λειτουργίες της πόλης, ενώ στο εξωτερικό μέρος της

Στοάς, προς βορρά, σώζεται ένα είδος στεγασμένης δεξαμενής, προσιτής με σκάλα, η **Μινώα Κρήνη**. Χρονολογείται στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ., ενώ οι κίονες της πρόστασης ανάγονται πιθανότατα στον 5^ο π.Χ. ή τον 4^ο αι. π.Χ. Ξαναγυρνώντας στο κέντρο του Ιερού, απέναντι από τον Οίκο των Ναξίων, σώζεται η **Στοά των Ναξίων**, που χτίστηκε το 550-540 π.Χ. Στο εσωτερικό της γωνίας που σχηματίζουν οι δύο πτέρυγες της στοάς, είχε στηθεί ο χάλκινος φοίνικας που είχε προσφέρει ο στρατηγός Νικίας το 417 π.Χ. Εκεί κοντά κείνται και τα ερείπια του **Οίκου των Ιεροποιών**, δηλ. των διαχειριστών του Ιερού, και του **Οίκου της Άνδρου**. Το πρώτο μνημείο χρονολο-

Ιδιαίτερα αναγνωρίσιμοι για το ιερό της Αρτέμιδος είναι σήμερα οι τρεις αναστηλωμένοι κίονες από μια στοά των ελληνοσικκών χρόνων. Ο παλαιότερος ναός της Αρτέμιδος ανάγεται στα μυκηναϊκά χρόνια. Στη θέση αυτή χτίζεται τον 7ο αι. π.Χ. ένας αρχαϊκός ναός ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής. Αγάλματα κορών στόλιζαν το εξωτερικό του ναού. Τέλος, την ελληνοσικκή εποχή χτίζεται και ο τρίτος ναός, που ήταν πρόστυλος με έξι ιωνικούς κίονες στην πρόσοψη, όπου οι Δήλιοι συνέχισαν να τιμούν τη θεά των αγρών, που γεννήθηκε στο νησί τους.

γείται στο τέλος του 6ου αι. π.Χ., ενώ το δεύτερο είναι λίγο μεταγενέστερο.

Απέναντι από τα Προπύλαια, τα λείψανα ενός μεγάλου ορθογώνιου ναόσχημου κτιρίου του 4ου αι. π.Χ., ταυτίζονται από πολλούς με το κτίριο που στέγαζε τον **Κερατώνα**, τον "κεράτινο βωμό" που πιστευόταν ότι τον είχε φτιάξει ο ίδιος ο Απόλλωνας και όπου κατά τη διάρκεια των Δηλίων οι θεοροί, γύρω απ' αυτόν, χόρευαν τον Γέρανο. Τον Γέρανο είχε πρωτοχορέψει ο Θησεάς κατά την επιστροφή του από την Κρήτη. Λέγεται πως ο βηματισμός και οι περίεργοι ελιγμοί του χορού αναπαριστούσαν τους πολύπλοκους διαδρόμους του Λαβύρινθου. Άλλοι μελετη-

τές πιστεύουν πως το κτίριο που στέγαζε τον "Κεράτινο Βωμό", είναι το διπλανό αφιδωτό κτίσμα.

Νοτιότερα σώζονται ο **Στύλος του Αντιόχου**, τα ερείπια του ελληνιστικού, συμβατικά καλούμενου, **Ναού G**, ενώ αριστερά του το τμήμα ενός τοίχου ορίζει το **Σήμα των Υπερβορείων Παρθένων Υπερόχης και Λαοδίχης**. Ο τάφος τους υπήρξε χώρος λατρείας από το 1400-1300 π.Χ. Οι δύο παρθένες, όπως λέει ο μύθος, έφτασαν στο νησί συνοδευόμενες από πέντε άντρες, που οι Δήλιοι τους τιμούσαν με την ονομασία Περφερέες. Η Υπερόχη και η Λαοδίχη πέθαναν και θάφτηκαν στη Δήλο, και από τότε, οι κοπέλες του νησιού συνήθιζαν, την ημέρα του γάμου τους να κόβουν μια μπούκλα από τα μαλλιά τους και να την αποθέτουν στον τάφο τους.

Μπροστά ακριβώς από όλα αυτά τα κτίσματα ανοίγεται ο χώρος του **Ιερού της Αρτέμιδος**, η λατρεία της οποίας προϋπήρχε αυτής του Απόλλωνα. Αποτελείται από μία ιωνική στοά του 2ου αι.

Το Θεσμοφόριον. Στην αρχική του μορφή αποτελούνταν από δύο τετράγωνα δωμάτια με 4 ιωνικούς κίονες, που πλαισίωναν αυλή με περιστύλιο.

π.Χ. που σχηματίζει γωνία, κι έναν ναό που διακρίνεται σε τρεις οικοδομικές φάσεις, όπου η τελευταία τοποθετείται γύρω στο 179 π.Χ. Τέλος, στην προέκταση της Στοάς του Αντιγόνου σώζονται δύο κτίρια. Το πρώτο άρχισε να κτίζεται τον 5ο αι. π.Χ. και πήρε την τελική του μορφή, ύστερα από πολλές τροποποιήσεις και προσθήκες, το 2ο αιώνα π.Χ. Πρόκειται για το **Εκκλησιαστήριο**, το χώρο δηλ. των συνεδριάσεων της Εκκλησίας των Δηλίων. Το δεύτερο κτίριο, των αρχών του 5ου αι. π.Χ. ταυτίζεται με το **Θεσμοφόριο**, που ήταν αφιερωμένο στη Δήμητρα και στην Κόρη.

Περιοχή της Ιερής Λίμνης και της Συνοικίας του Σταδίου

Μετά την περιήγηση στο χώρο του Ιερού, ο επισκέπτης θα ακολουθήσει τη διαδρομή βορειοδυτικά, όπου θα βρεθεί στο χώρο της Ιερής Λίμνης και στα μνημεία που σώζονται γύρω απ' αυτήν.

Δυτικά του Θεσμοφορίου

εκτείνεται η **Αγορά του Θεοφράστου**, μια μεγάλη πλατεία που διαμορφώθηκε από τον Επιμελητή Θεόφραστο στο τέλος του 2ου αι. π.Χ. Βόρεια της πλατείας βρισκόταν η επιγραφικώς αναφερομένη "Στοά προς τω Ποσειδείο", γνωστή με το συμβατικό όνομα **Υπόστυλη Αίθουσα**. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. και πιθανόν αποτελούσε χώρο συγκεντρώσεων και εμπορίου.

Ανατολικότερα σώζονται τα ερείπια του **Λωδεκαθέου**. Το μνημειακό πρότυπο που συναντά ο επισκέπτης οδηγεί στην **Αγορά των Ιταλών**, στο κέντρο δηλ. της επιχειρηματικής δραστηριότητας της ιταλικής αποικίας του νησιού. Χτίστηκε στο τέλος του 2ου αι. π.Χ., από την εμπορική ένωση των Ερμαϊστών κυρίως, κι αποτέλεσε τον πυρήνα της εμπορικής ζωής. Δίπλα σώζονται τα κατάλοιπα ενός ναού του 6ου αι.

Οι τέσσερις αναστηλωμένοι κίονες ανήκουν σε ένα μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα που άλλοτε στέγαζε το Κοινό των Ποσειδωνιαστών. Πρόκειται για λέσχη εμπόρων και πλοιοκτητών που κατάγονταν από τη Βηρυτό και ήταν οργανωμένοι στο νησί την εποχή της μεγάλης οικονομικής του ανάπτυξης.

π.Χ. που ταυτίζεται με το **Λητώον**, ενώ ακριβώς απέναντι ορθωνόταν μεγάλο συγκρότημα, χτισμένο από γρανιτινούς ογκόλιθους, με ισόγειο και όροφο. Το **Γρανιτινό Μνημείο** ίσως ήταν έδρα κάποιας θρησκευτικής αδελφότητας του 2ου αι. π.Χ.

Η πορεία βορειοδυτικά οδηγεί στην περιφημη **Λεωφόρο των Λεόντων**. Σήμερα μπορεί να δει κανείς τα αντίγραφα των πέντε από τα εννέα

τουλάχιστον λιοντάρια που είχαν στηθεί εκεί, πάνω σε άνδρη. Τα λιοντάρια, έργα του τέλους του 7ου αι. π.Χ., από ναξιακό μάρμαρο, καθισμένα στα πίσω σκέλη, αποτελούν τους αιώνιους φρουρούς του ιερού χώρου. Η πλαστική τους μεγαλοπρέπεια μαρτυρά με τρόπο μοναδικό τη δύναμη της αρχαϊκής τέχνης. Ακολουθώντας κανείς το βλέμμα των λιονταριών αντικρίζει την **Ιερή Λίμνη**, την "τροχοειδή"

λίμνη όπως αναφέρουν οι πηγές, που δίπλα της, σύμφωνα με το μύθο, γέννησε η Λητώ το φωτοδότη Απόλλωνα - Η λίμνη σήμερα είναι αποξηραμένη από το 1925, γιατί αποτελούσε εσπία ελινοοσίας.

Βόρεια από το άνδρηρο των λιονταριών βρισκόταν το **Κοινό των Ποσειδονιαστών**, ένα οικοδομικό συγκρότημα που χτίστηκε από την ένωση των εμπόρων της Βηρυττού στο τέλος του 2ου αι. π.Χ.

Ανάμεσα στην Ιερή Λίμνη και την ακτή απλώνεται μία ολόκληρη συνοικία σπιτιών της ελληνιστικής εποχής, όπου βρέθηκαν αγάλματα, θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα και τοιχογραφίες. Το σημαντικότερο εύρημα είναι ένα ωραίο αντίγραφο του Διαδούμενου του Πολυκλείτου, του 2ου αι. π.Χ., που ανακαλύφθηκε στη λεγόμενη **Οικία του Διαδούμενου**. Η βόλτα στις υπόλοιπες οικίες προσφέρει μοναδικές εκπλήξεις, όπως την **Οικία του Δόφου** με θαυμάσιο μωσαϊκό, την **Οικία των Κομωδών** με αξιόλογα ζωγραφιστή ζωφόρο, την **Οικία της Λίμνης**, καθώς

Το διάσημο άνδρηρο των λεόντων δεν έχει χάσει τίποτα από την αλλοτινή του μεγαλοπρέπεια.

και την **Οικία των Τριτώνων** με καλά σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο. Όλα τα σπίτια χτίστηκαν στο τέλος του 2ου αι. π.Χ. και κατοικούνταν σίγουρα μέχρι τη λεηλασία της πόλης από τον Μιθριδάτη. Απέναντι από την Οικία της Λίμνης σώζονται δύο παλαιότερες. Η πιο απομακρυσμένη, η **Παλαιίστρα του Γρανίτη**, χτίστηκε μετά το 166 π.Χ. στη θέση παλαιότερου κτίσματος και το 69 π.Χ. περικλείστηκε μέσα στο οχυρωματικό τείχος του Τριαρίου. Τα ερείπια της δεύτερης και αρχαιότερης Παλαιίστρας της Λίμνης, του 2ου αι. π.Χ., σώζονται κοντά στην Ιερή Λίμνη. Αφήνοντας ο περιπατητής στ' αριστερά του το τείχος του Τριαρίου συναντά τα ερείπια του αρχαϊκού **Ναού του Ανίου**, του μυθικού βασιλιά της Δήλου, γιου του Απόλλωνα και της Ροϊώς, η οποία ήταν εγγονή του Διονύσου. Στα ανατολικά της Ιερής Λίμνης ανοίγεται ένας δρόμος που οδηγεί στη συνοικία του Σταδίου και του Γυμνασίου. Το πρώτο οικοδόμημα που συναντά κανείς στα αριστερά είναι το **Αρχηγέσιον**, του 6ου αι. π.Χ., το

**Η ονομαζόμενη Παλαίστρα της Λίμνης. (Επάνω)
Ιδιαίτερα εντυπωσιακή παραμένει μέχρι σήμερα η Δεξαμενή του Θεάτρου,
όπου συγκεντρώνονταν τα όμβρια ύδατα. (Κάτω)**

ιερό δηλ. του Απόλλωνα Αρχηγέτη, του μυθικού ιδρυτή της πόλης. Δίπλα ακριβώς υπάρχει μια σειρά δωματίων που αντιστοιχούν στους γνωστούς από τις επιγραφές "Οίκους του Αρχηγεσίου".

Ο χώρος που εκτείνεται ανάμεσα στην Παλαίστρα του Γρανίτη και το Αρχηγέσιον, έχει

θάλασσα, σώζονται τα ερείπια της **Εβραϊκής Συναγωγής** που χρονολογείται τον 1ο αι. π.Χ. Ο δρόμος καταλήγει στον ορμίσκο της Γούρνας, όπου πολλές φορές πλευρίζουν εκεί τα καΐκια από τη Μύκονο, σε περίπτωση φουσκοθαλασσιάς.

Η Συνοικία του Θεάτρου

ταυτιστεί με τον **Ιππόδρομο**. Στη συνέχεια της πορείας εκτείνονται τα ερείπια του **Γυμνασίου**, που αναφέρεται ότι χτίστηκε την εποχή της ανεξαρτησίας των Δηλίων και αμέσως μετά το **Στάδιο**, που αναφέρεται στις επιγραφές από τον 3ο αι. π.Χ., όπως και το Γυμνάσιο.

Ανατολικά απλώνεται η **Συνοικία του Σταδίου**, με κατοικίες που ακολουθούν την κατεύθυνση του δρόμου, σε διάταξη παράλληλη με το Στάδιο, ενώ πιο πέρα, κοντά στη

Η Συνοικία του Θεάτρου

Ο δρόμος που ξεκινά από την Αγορά των Κομπεταλαιατών οδηγεί στην πλουσιότερη συνοικία του νησιού, τη **Συνοικία του Θεάτρου**. Θα 'λεγε κανείς πως ο χρόνος χαρίστηκε στο ξεχωριστό τούτο τμήμα της πανάρχαιας πολιτείας που ανασαίνει ακόμα στο ρυθμό μιας αλλοτινής καθημερινότητας, όσο κι αν τα ερημωμένα σπίτια - κλειδωμένα σήμερα τα περισσότερα - έχουν να κατοικηθούν

για αιώνες. Ακολουθώντας την κατεύθυνση του δρόμου προς τα νοτιοανατολικά του νησιού, και πριν το αρχαίο θέατρο, σώζονται ακόμα στη θέση τους τα ερείπια μερικών από τις πιο πλούσιες ελληνοιστικές οικίες της Δήλου. Η περιπλάνηση στους στενούς δρομίσκους που διακλαδώνονται γύρω από το κύριο μονοπάτι, ψηλαφεί τη γοητεία των όμορφων σπιτιών που παρά τις καταστροφές και τις λεηλασίες που αντιμετώπισαν ορθώνονται ακόμα αντάρεσκα, με την πλούσια αρχιτεκτονική τους διακόσμηση και τα εξαίρετα ψηφιδωτά τους, παραδομένα διά παντός στο βλέμμα του επισκέπτη.

Τα ελληνοιστικά σπίτια αποτελούνται από μια κεντρική αυλή που στα πιο πλούσια συχνά είχε ολόγυρα περιστύλιο. Όλα τα δωμάτια και οι διάφοροι χώροι ανοίγονται γύρω από την αυλή, από την οποία εξασφαλιζόταν και ο φωτισμός τους, μια και δεν

υπήρχαν εξωτερικά ανοίγματα παρά μόνο οι θύρες εισόδου, προσδίδοντάς τους έτσι μια συμπαγή όψη. Οι οικίες συνήθως ήταν ισόγειες, αρκετές όμως είχαν και περισσότερους υλικό ήταν ο γενύσιος, δε λείπουν όμως και σπίτια πώρινα ή πλινθόχτιστα. Οι εσωτερικοί τοίχοι των δωματίων καλύπτονταν από ασβεστοκονίασμα, το οποίο συνήθως χρωμάτιζαν. Πολλοί έφεραν διάφορες ζωγραφικές παραστάσεις που είχαν επάλληλη διάταξη σε ζώνες. Ωστόσο, απροσδόκητο δώρο για τον

επισκέπτη είναι τα πανέμορφα ψηφιδωτά δάπεδα πολλών κεντρικών αυλών και δωματίων, τα οποία προδίδουν ιδιαίτερη καλλιτεχνική επιμέλεια και φαντασία.

Ακολουθώντας κάποιος τις μικρές ταμπέλες με τις βοηθητικές ενδείξεις, θα συναντήσει την **Οικία του Διονύσου**, με το περίφημο ψηφιδωτό δάπεδο της αυλής

Το Θέατρο.
Χαρακτηριστική ήταν η σκηνή του με κιονοστοιχία στις τρεις πλευρές και προσκήνιο με δωρικούς ημικίονες όπου στις μετόπες, εναλλάσσονταν κεφάλια ταύρων και τρίποδες.

όπου παριστάνεται ο Διόνυσος πάνω σ' έναν πάνθηρα, με το θύρο στο χέρι, την **Οικία της Κλεοπάτρας και του Διοσκουρίδη**, με τα αντίγραφα των αγαλμάτων τους να στέκονται ακόμα μπροστά στην είσοδο της οικίας τους (β' μισό 2ου αι. π.Χ.), καθώς και την **Οικία της Τρίαινας**, με την κεντρική αυλή της, περιτοιχισμένη από περιστύλιο και με λεκάνη για τη συγκέντρωση των βρόχινων υδάτων, αλλά και με εξαιρετα ψηφιδωτά.

Το μονοπάτι καταλήγει στη **Δεξαμενή του Θεάτρου**, μια εντυπωσιακή κατασκευή του 3ου αι. π.Χ., διαιρεμένη σε τμήματα από επιμελημένης λιθοδομίας τόξα που στήριζαν τη στέγη της. Μπροστά στη Δεξαμενή ανοίγεται η **ορχήστρα του Θεάτρου**. Η οικοδόμησή του ολοκληρώθηκε λίγο μετά το 250 π.Χ. και είχε χωρητικότητα 5.500

θέσεων! Σήμερα είναι αρκετά κατεστραμμένο και σώζονται μόνο μερικά υπολείμματα των θέσεων για τα τιμώμενα πρόσωπα, στις προστινές κερκίδες. Παρ' όλα αυτά η θέα από εδώ είναι μοναδική, ατέρμονη και συνάμα εσωτερική, όπως η απλωσιά του χώρου.

Εκεί κοντά σώζονται επίσης και τα ερείπια ενός βωμού του Διονύσου, καθώς και τα υπολείμματα δύο ναϊσκων αφιερωμένων ίσως στον Απόλλωνα και την Αρτέμιδα Εκάτη.

Συνεχίζοντας, η πορεία προς τα ανατολικά οδηγεί σ' ένα συγκρότημα κατοικιών, όπου διασώζονται κι εδώ μερικά από τα πιο αξιόλογα ψηφιδωτά της Δήλου. Πρόκειται για την **Οικία των Προσωπείων**, του 2ου αι. π.Χ., με τα εντυπωσιακά δάπεδα των αιθουσών του - το Διόνυσο με τους Κένταυρους, τα

Η διάσημη Οικία του Διονύσου με τους αναστηλωμένους επιβλητικούς κίονες του περιστυλίου της αυλής, το ύψος των οποίων ξεπερνά τα 5,5 μέτρα. Στη μία γωνία της αυλής υπήρχε πηγάδι, ενώ κάτω από την αυλή υπήρχε μεγάλη δεξαμενή νερού. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το πασιγνώστο ψηφιδωτό δάπεδο της αυλής με την κεντρική παράσταση του Διονύσου πάνω σε πάνθηρα.

προσωπεία των ηθοποιών της Νέας Κωμωδίας, τον αυλητή με το σειληνό που χορεύει, τα δελφίνια και τον αμφορέα-, και για την **Οικία των Δελφινιών**, με τα ψηφιδωτά των δελφινιών, τα οποία ιππεύουν ερωτιδείς, και του αποτροπαϊκού συμβόλου "Τανίτ", φοινικικής προέλευσης.

Τα ιερά του Κύνθου και των ξένων θεών

Το μονοπάτι καταλήγει δεξιά σε μια πέτρινη κλίμακα, η οποία οδηγεί στην κορυφή του **Κύνθου**. Το ιερό βουνό, ύψους 113 μ. περίπου είναι φορτωμένο με τις λατρείες διαφόρων θεοτήτων, που οι ιεροί προσκυνητές συντηρούσαν με ευλάβεια στο πέρασμα των αιώνων.

Στις πλαγιές του σώζονται διάφορα μικρά ιερά, όπως το ιερό του Δία Υψίστου και το ιερό των θεών της Ασκάλωνος, ένα ιερό αφιερωμένο στην Άρτεμη Λοχεία με ναό και βωμό, καθώς και άλλα μικρότερα που μαρτυρούν λατρεία στο χώρο από τα αρχαϊκά χρόνια.

Το ανέβασμα στην κορυφή είναι λίγο επώδυνο, αλλά αξίζει τον κόπο. Κατά μήκος του βαθμιδωτού δρόμου, ο επισκέπτης θα συναντήσει το ιερό της Αγαθής Τύχης, του 3ου αι. π.Χ., και λίγα μέτρα νοτιότερα το ιερό "Άντρο" του Κύνθου, μια φυσική κοιλότητα του βράχου που διαμορφώθηκε ειδικά και αφιερώθηκε στον Ηρακλή κατά τους ελληνιστικούς χρόνους.

Στην κορυφή του Κύνθου, εκτός από τα λείψανα από καλύβες της Νεολιθικής Εποχής, σώζονται τα ερείπια από το **ιερό του Κυνθίου**

Διός και της Κυνθίας Αθηνάς. Από 'δώ η θέα είναι μαγευτική. Από την κορυφή του Κύνθου ο ταξιδιώτης μπορεί ν' ατενίσει ολόκληρη τη Δήλο με τα ερειπωμένα κτίσματα στα πόδια του και πιο πέρα τον ορίζοντα να διασπάται από τους όγκους την νησιών που την περιβάλλουν.

Η κάθοδος από τον Κύνθο προσανατολίζεται στα ερείπια του **Ηραίου**. Η λατρεία

της Ήρας μαρτυρείται εδώ από τα αρχαϊκά χρόνια. Χαμηλότερα κείται τα ερείπια του σπουδαιότερου ιερού των Αιγυπτιακών θεοτήτων, του **Σαραπίου Γ'**. Ο χώρος αποτελείται από μία πλατεία πλαισιωμένη στις δύο πλευρές της από στοές, όπου βρισκόταν ο ναός του Σαράπιδος, του 2ου αι. π.Χ. Σε ψηλότερο επίπεδο, σώζεται ο ναός της Ίσιδος, με αφιερωματική επιγραφή του αθηναϊκού δήμου γύρω στο 150 π.Χ. Ο μικρός ναός στ' αριστερά ήταν αφιερωμένος στον Σάραπι, την Ίσιδα και τον Άνουβι.

Η περιοχή στα βόρεια ήταν αφιερωμένη στη λατρεία των Συριακών θεοτήτων. Στο ιερό αυτό, που ιδρύθηκε στο τέλος του 2ου αι. π.Χ. από ιδιώτη, λάτρευαν το θεό Άδαδο και κυρίως τη σύντροφο του Αταργάτιδα. Χαμηλότερα θα συναντήσει κανείς το **Σαραπίο Β'**, αρκετά κατεστραμμένο, και ακόμη χαμηλότερα τον τρίτο και αρχαιότερο ναό που ήταν αφιερωμένος στον Σάραπι, το **Σαραπίο Α'**. Ανατολικά του Σαραπίου Α' σώζεται η **Συνοικία του Ινωπού** με πολλά ανεσκαμμένα σπήτια, όπου ξεχωρίζει η **Οικία του Ινωπού**. Εκεί κοντά, τον 3ο αι. π.Χ., χτίστηκε μια μεγάλη δεξαμενή με μαρμαρίνη κλίμακα, γνωστή ως **Δεξαμενή του Ινωπού**. Απέναντι σώζονται τα ερείπια ενός ιωνικού ναού του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για το **Σαμοθράκειο**, το ιερό που ήταν αφιερωμένο στους Καβείρους, θεότητες της Σαμοθράκης, και δίπλα ακριβώς βρίσκεται το μνημείο, που ήταν αφιερωμένο στον Μιθριδάτη και χτίστηκε το 102/1 π.Χ. προς τιμήν του.

Σε χαμηλότερο επίπεδο σώζεται η περίφημη **Οικία του Ερμή**, που διέθετε τρεις ορόφους. Αποτελεί τυπικό δείγμα των δηλιακών σπιτιών

στους ελληνιστικούς χρόνους, το πιθανότερο όμως είναι, το συγκεκριμένο σπήτι να μη χρησιμοποιε ως κατοικία. Κατευθυνόμενος ο επισκέπτης πίσω, προς το χώρο του ιερού του Απόλλωνα, θα συναντήσει τα ερείπια του ιερού της Αφροδίτης.

Το **Αφροδίσιον** ανεγέρθηκε στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. και αποτελείται από μαρμαρίνο ναό και βωμό μπροστά απ' αυτόν.

Η Οικία των Δελφινιών με το θαυμάσιο ψηφιδωτό δάπεδο του αιθρίου. (Επάνω)

Ο αναστηλωμένος ναός της Ίσιδος, δωρικός με 2 κίονες "εν παραστάσει". Στο βάθος του σηκού στέκεται το λατρευτικό άγαλμα της θεάς. (Κάτω)

Η εμπορική συνοικία

Η αμιγώς εμπορική συνοικία εκτείνεται στα νότια του νησιού, στο δρόμο που οδηγεί στον κόλπο των Φούρων. Ο επισκέπτης αξίζει ν' αφιερώσει λίγο χρόνο για μια βόλτα κατά μήκος της δυτικής ακτογραμμής, όπου μέχρι και σήμερα σώζονται τα ερείπια από τα καταστήματα και τους αποθηκευτικούς χώρους, που χρησιμοποιούσαν οι Δήλιοι την εποχή της εμπορευματικής παντοδυναμίας τους. Στα μισά της διαδρομής κείνται τα κατάλοιπα από το **Ιερό του Κάστορα και του Πολυδύκη**, η λατρεία των οποίων μαρτυρείται στο χώρο από τα αρχαϊκά χρόνια. Η περιήγηση καταλήγει στον κόλπο των Φούρων, όπου στην

Το Ηραϊόν. Ο ναός ήταν μαρμάρινος, δωρικός, με δύο κίονες "εν παραστάσει".

Χτίστηκε γύρω στο 500 π.Χ. και στα θεμέλια του σηκού του περιλήφθηκαν τα ερείπια του προηγούμενου ναού των αρχών του 7ου αι. π.Χ. που υπήρχε σ' αυτή τη θέση. (Κάτω)

Η περίφημη Οικία του Ερμή που διέθετε τουλάχιστον τρεις ορόφους. Ένας διάδρομος οδηγεί σε μια πλακόστρωτη αυλή, πλαισιωμένη από στοές στις τρεις πλευρές της. Στο βάθος της αυλής υπήρχε κλίμακα που οδηγούσε στους άλλους ορόφους. Επίσης μπορεί να δει κανείς τις λουτρικές εγκαταστάσεις. (Δεξιά Κάτω)

Οικία των Δελφινιών με το θαυμάσιο ψηφιδωτό δάπεδο του αιθρίου σώζονται τα ερείπια του **Ιερού του Ασκληπιού**, η ανέγερση του οποίου ανάγεται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Ιδιαίτερα κατατοπιστική είναι για τον επισκέπτη η ξενάγησή του στο Μουσείο της Δήλου. Στις αίθουσές του εκτίθενται σημαντικά έργα αρχαϊκής και ελληνιστικής πλαστικής αλλά και εξαιρετα δείγματα αγγειογραφίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αίθουσα που αναφέρεται στην ιδιωτική ζωή και φιλοξενεί τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, κεραμική και μικροαντικείμενα. Σε μια νέα αίθουσα εκτίθενται τα αγάλματα των ναξιακών λιονταριών, τα αντίγραφα των

Το Σαραπίειον Γ, του 2ου αι. π.Χ.

οποίων δεσπόζουν σήμερα στο διάσημο άνδηρο των λεόντων.

Είναι βέβαια αυτονόητο πως μια περιήγηση στη Δήλο χρειάζεται χρόνο· χρόνο και γαλήνια διάθεση, ίδια μ' αυτήν που τυλίγει τον καθένα μόλις πρωτοπατήσει το πόδι του. Όχι μια μέρα, αλλά ούτε μια βδομάδα δεν είναι αρκετή για να κλέψει ο ταξιδιώτης λίγη από τη σιωπηλή γοητεία της. Καθώς το καίκι ξεμακραίνει για τη Μύκονο, το αντιφέγγισμα του νησιού με το ολόχρυσο φως του μοιάζει με κείνη τη ρωγμή του λογισμού, που αρκετά συχνά συντροφεύει τους περιπατητές. Εκεί που η νοσταλγία της επιστροφής ακουμπάει στη βεβαιότητα της υπόσχεσης· όμοια μ' αυτήν που έδωσε ο φωτοδότης Απόλλωνας χιλιάδες χρόνια πριν και που, όπως φαίνεται, ποτέ δεν πήρε πίσω.

ΤΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟ ΣΤΗ ΔΗΛΟ

από τον **ΝΙΚΟΛΑΟ ΤΟΛΗ**,
Συντηρητή αρχαιοτήτων / Ψηφοθέτη

Το εμπορικό λιμάνι κατά μήκος των δυτικών ακτών του νησιού. Μέχρι σήμερα σώζονται λείψανα από τα καταστήματα και τις αποθήκες που φόρτωναν και ξεφόρτωναν τα πλοία απευθείας τα προϊόντα που μετέφεραν, καθώς και οι πέτρες όπου έδεναν τα πλοία στην προκουμαία.

Η αρχαία πόλη της Δήλου αποτελεί μοναδικό παράδειγμα ανάπτυξης της τέχνης του ψηφιδωτού στον ελληνικό χώρο και ένα από τα σημαντικότερα του αρχαίου κόσμου. Η εξέχουσα αυτή θέση αιτιολογείται και χαρακτηρίζεται από τον αριθμό και την ποιότητα των ψηφιδωτών που έχουν αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια των ανασκαφών -αν και είναι γνωστό ότι μέχρι σήμερα έχει ανασκαφεί μόνο ένα τμήμα της αρχαίας πόλης-, τα οποία ξεπερνούν τα 340 καταγεγραμμένα ψηφιδωτά δάπεδα.

Η συνύπαρξη διάφορων

Το “Κροκοδείλι” της Δήλου

Αμέριμνο και ανυποψίαστο το μικρό "κροκοδείλι" κουβαλάει μια ιδιόρρυθμη παράδοση. Τα "κροκοδείλια" μπορεί να τα συναντήσει κανείς σε οποιοδήποτε μέρος του νησιού, μα ο αγαπημένος τους τόπος είναι το ιερό των αιγυπτιακών θεοτήτων και όχι τυχαία. Οι ιερείς των αρχαίων χρόνων έλεγαν πως ήταν κροκόδειλοι, φερμένοι κατά μυστήριο τρόπο από τον Νείλο, που αναγκάστηκαν να συρρικνωθούν για να επιβιώσουν στον Ινωπό. Άλλοι λένε πως η Δήλος -όταν παράδερνε στα κύματα, προτού γεννηθεί ο Απόλλωνας και στεριώσει σ' αυτή τη θέση- ήταν ένα μικρό τμήμα της Αιγύπτου και πως ο Ινωπός αποτελούσε παραπόταμο του Νείλου. Ταξιδεύοντας στη Μεσόγειο και καθώς ανέβαινε προς τα πάνω, οι κροκόδειλοι μίκραιναν, ώσπου έγιναν μικρά αμφίβια ερπετά, τα κροκοδείλια. Όπως και να 'χει, διαφαίνεται αναντίρρητη η επιθυμία να συνδεθεί η Αίγυπτος με το ιερό νησί.

ψηφιδωτών τυπολογιών, η πληθώρα των τεχνικών και των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους και κυρίως οι άψογες τεχνικές που υιοθετήθηκαν για τη δημιουργία των ψηφιδωτών επιφανειών αποτελούν στοιχεία που επιβεβαιώνουν ότι η Δήλος, στην ελληνιστική περίοδο, αποτέλεσε ένα σημαντικότερο χώρο ακμής της τέχνης του ψηφιδωτού.

Με δεδομένο ότι η τεχνική του ψηφιδωτού αποτελεί μια επινόηση του ανθρώπου κατ' αρχάς για χρηστικούς λόγους, και στην προσπάθειά του να κατασκευάσει ανθεκτικά στη χρήση και πρακτικά στον καθαρισμό δάπεδα, τα ψηφιδωτά στη Δήλο έχουν υιοθετηθεί για την κάλυψη οποιουδήποτε εσωτε-

ρικού ή εξωτερικού χώρου, σε ιερά, σε κοινόχρηστους χώρους, αλλά κυρίως στις ιδιωτικές κατοικίες: δωμάτια, λατρίνες, αυλές (όπου συχνότατα αποτελούν και την κάλυψη των δεξαμενών συλλογής του βρόχινου νερού), διαδρομούς, πυθμένες δεξαμενών, κανάλια περισυλλογής νερού.

Η επιλογή της τυπολογίας του ψηφιδωτού καθοριζόταν κυρίως με οικονομικά κριτήρια. Χαμηλού κόστους ψηφιδωτά που συναντώνται στη Δήλο είναι οι τυπολογίες των *opus barbaricum* και *opus signinum*, τα κεραμικά δάπεδα, τα βοτσαλωτά ψηφιδωτά, καθώς και η τυπολογία των *opus segmentatum*.

Τα δάπεδα *opus barbaricum* αποτελούνται κυρίως από κονίαμα, στην επιφάνεια του

Ψηφιδωτό από την Οικία των Δελφινιών

Στις τέσσερις γωνίες του ψηφιδωτού δαπέδου παριστάνονται ζεύγη δελφινιών που τα ιππεύουν μορφές με τα σύμβολα των θεών Ερμή, Διονύσου, Ποσειδώνα (το τέταρτο δεν έχει αναγνωριστεί). Εδώ, πτερωτή μορφή με θύρσο -σύμβολο του Διονύσου- ιππεύει δελφίνια (Επάνω).

Λεπτομέρεια από το σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο. Ομόκεντρο διακοσμημένοι κύκλοι πλαισιώνουν ρόδακα με φυτικά θέματα στο κέντρο του δαπέδου. Εδώ, λεπτομέρεια από τη ζώνη με παράσταση γρυπολεόντων, που ανήκει στην κατηγορία των ψηφιδωτών *opus tessellatum*, με χρήση κανονικά κομμένης ψηφίδας.

Λεπτομέρεια όπου παριστάνεται πτερωτή μορφή στη ράχη δελφινιού, από την Οικία των Δελφινιών. Εξαιρετος είναι ο συνδυασμός *opus vermiculatum* και *opus tessellatum* στην απόδοση της σύνθεσης (Δεξιά).

οποίου έχουν τοποθετηθεί ακατάστατα ψηφίδες διάφορων ειδών και υλικών. Αντίθετα, τα *opus signinum* χαρακτηρίζονται από την παρουσία ερυθρού κονιάματος, η διακόσμηση του οποίου περιορίζεται σε απλά γεωμετρικά σχήματα με την αραιή τοποθέτηση ψηφίδων. Στην κατηγορία των κεραμικών δαπέδων διακρίνονται οι επιδαπέδιες κατασκευές, στις οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί κεραμικά στοιχεία (τετράγωνες πλάκες ή μικρά εξάγωνα), καθώς και δάπεδα σχηματισμένα από σπασμένα τμήματα κεραμικών που προέρχονταν από ήδη κατεστραμμένους αμφορείς. Για τα βότσαλωτά δάπεδα, χρησιμοποιούσαν υλικά δυσεύρετα στις παραλίες της Δήλου, γι' αυτό και είχαν περιορισμένη εφαρμογή, ενώ τα

περισσότερα χαρακτηρίζονται από μονόχρωμες επιφάνειες. Μοναδική διαφοροποίηση αυτών των δαπέδων αποτελεί το ότι σε κάποιες κατασκευές τα βότσαλα έχουν χρησιμοποιηθεί ακέραια, ενώ σε άλλες, μετά την κοπή τους.

Το είδος των ψηφιδωτών με την ευρύτερη διάδοση στη Δήλο ανήκει στην κατηγορία των *opus segmentatum*, όπου η επιφάνειά τους σχηματιζόταν με ακανόνιστου σχήματος θραύσματα λευκών και υπόλευκων μαρμάρων -οι διαστάσεις, το σχήμα και ο χρωματισμός των οποίων παρουσιάζουν μία σημαντική ανομοιομορφία-, ενώ σε λίγες περιπτώσεις η επιφάνεια διακοσμείται από πολύχρωμες πέτρες ή βότσαλα.

Ψηφιδωτά από τις Οικίες της Λίμνης, των Τριτώνων και του Βαφέα

Οικία της Λίμνης. Ο κεντρικός ρόδακας από το θαυμάσιο λιτό ψηφιδωτό δάπεδο του αιθρίου, ενδεικτικός της κατηγορίας των ψηφιδωτών *opus tessellatum*.

Οικία των Τριτώνων. Λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό δάπεδο, με παράσταση Τριτωνίδας και έρωτα που πετάει. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι μορφές έχουν δουλευτεί με ψηφίδες κανονικής κοπής, ενώ αντίθετα ο κάμπος της παράστασης με ακανόνιστης κοπής ψηφίδες.

Θαυμάσιο ψηφιδωτό από την ονομαζόμενη Οικία του Βαφέα. Δεφίνι που περιστρέφεται γύρω από άγκυρα, από τα αγαπημένα θέματα των τεχνιτών, που ανήκει τυπολογικά στα *opus segmentatum*, δουλεμένο δηλαδή με ψηφίδες ακανόνιστης κοπής (Δεξιά).

Σε αντίθεση με τις προηγούμενες τυπολογίες, αν και τα ψηφιδωτά *opus tessellatum* παρουσίαζαν αυξημένο κόστος κατασκευής, αποτελούν τη δεύτερη σε αριθμό κατηγορία ψηφιδωτών που έχει αποκαλυφθεί στη Δήλο. Στα ψηφιδωτά αυτά χρησιμοποιούσαν διαμορφωμένες ψηφίδες διάφορων φυσικών υλικών, αλλά και τεχνητές που κατασκευάζονταν από γυαλί, φαγεντιανή και κεραμικά, που επέτρεπαν τη δημιουργία απλών ή και πολύπλοκων σχεδίων.

Η θεματολογία των παραστάσεων αυτών περιελάμβανε γεωμετρικά θέματα (κυματοειδείς μαιάνδρους, απλούς και τρισδιάστατους σπειρομαιάνδρους, αστραγάλους, πύργους, διάφορων ειδών πλοχμούς, κύβους σε

προοπτική κ.ά.), παραστάσεις από τη ναυτική ζωή (δελφίνια, άγκυρες), από το θέατρο (προσωπεία, παράσταση μουσικής σκηνής), έπαθλα αγωνισμάτων (παναθηναϊκοί αμφορείς), φυτικά μοτίβα (ρόδακες, ανθέμια, διάφορων ειδών φυλλώματα και καρπούς), θέματα του ζωϊκού κόσμου (πηνά, ταυροκεφαλές), μυθολογικές παραστάσεις (Τριτωνίδα, Κένταυροι, παράσταση Ερμή και Αθηνάς), καθώς και ψηφιδωτές επιγραφές.

Τέλος, σημαντική παρουσία είχαν στη Δήλο τα ψηφιδωτά εμβλήματα, τα οποία είχαν κατασκευαστεί με την τεχνική των *opus vermiculatum*. Πρόκειται για φορητά ψηφιδωτά με ζωγραφικές παραστάσεις, για τη δημιουργία των οποίων έχουν χρησιμοποιηθεί ψη-

Ψηφιδωτό από την Οικία του Διονύσου

Από το κεντρικό έμβλημα του ψηφιδωτού, στην Οικία του Διονύσου, προέρχεται αυτός ο θαυμάσιος κίνηρος (σκεύος οίνου), που εικονίζεται πεσμένος μπροστά από τον πάνθηρα με τον Διόνυσο.

Ο θεός παριστάνεται μοναδικά, στεφανωμένος με κισσό. Η αμεσότητα και η ακρίβεια της τεχνικής είναι από τα πιο εντυπωσιακά στοιχεία του εμβλήματος, στην κατηγορία των *opus vermiculatum*.

Από το εξαιρετικό ψηφιδωτό δάπεδο της αυλής ο πάνθηρας, που φέρει γύρω από το λαιμό στεφάνι με σταφύλια και κληματίδες. Η χαρακτηριστική μικρή ψηφίδα που έχει χρησιμοποιηθεί κάνει το έργο να προσιδιάζει περισσότερο σε ζωγραφική παράσταση παρά σε ψηφοθέτημα (*opus vermiculatum*) (Δεξιά).

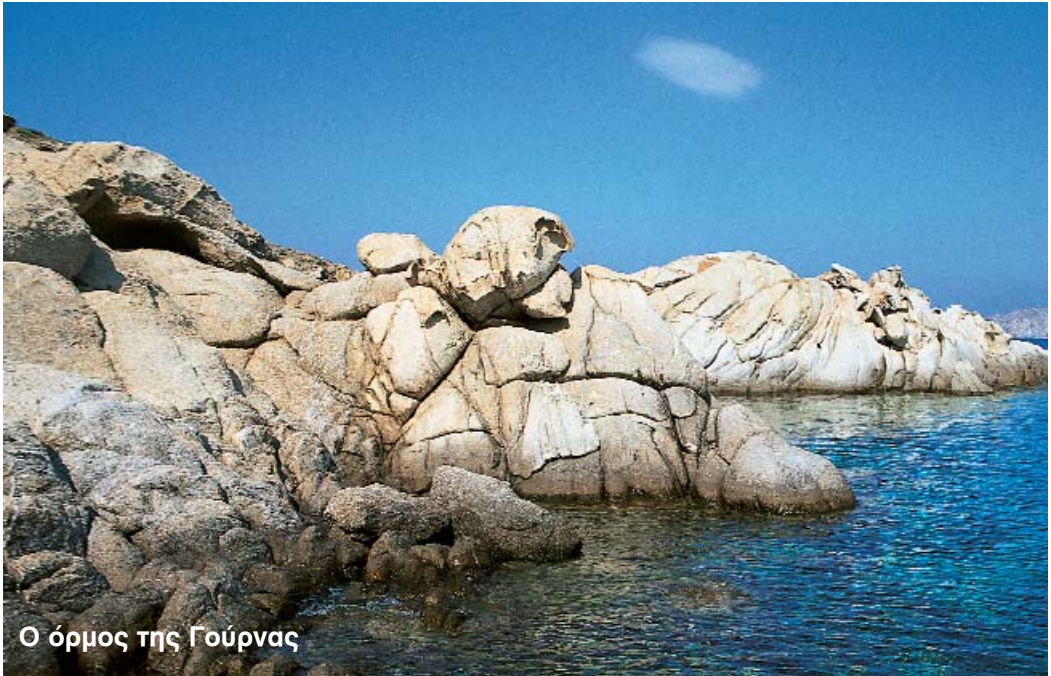

φίδες εξαιρετικά μικρών διαστάσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περιορισμένη έκταση του ενός τετραγωνικού εκατοστού είναι δυνατόν να έχουν χρησιμοποιηθεί περισσότερες από 20 ψηφίδες. Εξαιρετα παραδείγματα αυτής της ψηφιδωτής διακόσμησης αποτελούν τα ψηφιδωτά δάπεδα με μυθολογικές παραστάσεις (Διόνυσου σε Πάνθηρα από την Οικία του Διονύσου, και σε Κυναίλουρο από την Οικία των Προσωπείων), καθώς και τα ψηφιδωτά σπαράγματα που βρίσκονται στο

σης και τμήματα κεραμικών. Ακολουθούσε ο σχεδιασμός της παράστασης στο νωπό κομμάτι και η τοποθέτηση των ψηφίδων. Με την ολοκλήρωση της ψηφιδωτικής ακολουθούσε η κάλυψη των αρμών που σχηματίζονταν μεταξύ των ψηφίδων.

Η παρατήρηση των ψηφιδωτών της Δήλου, ανεξαρτήτως τυπολογίας και ποιότητας κατασκευής, επιβεβαιώνει ότι τα κυρίαρχα στοιχεία ψηφιδωτών που εργάστηκαν στη Δήλο ήταν οι κατασκευαστικές δυνατότητες, η

Ο όρμος της Γούρνας

Μουσείο της Δήλου.

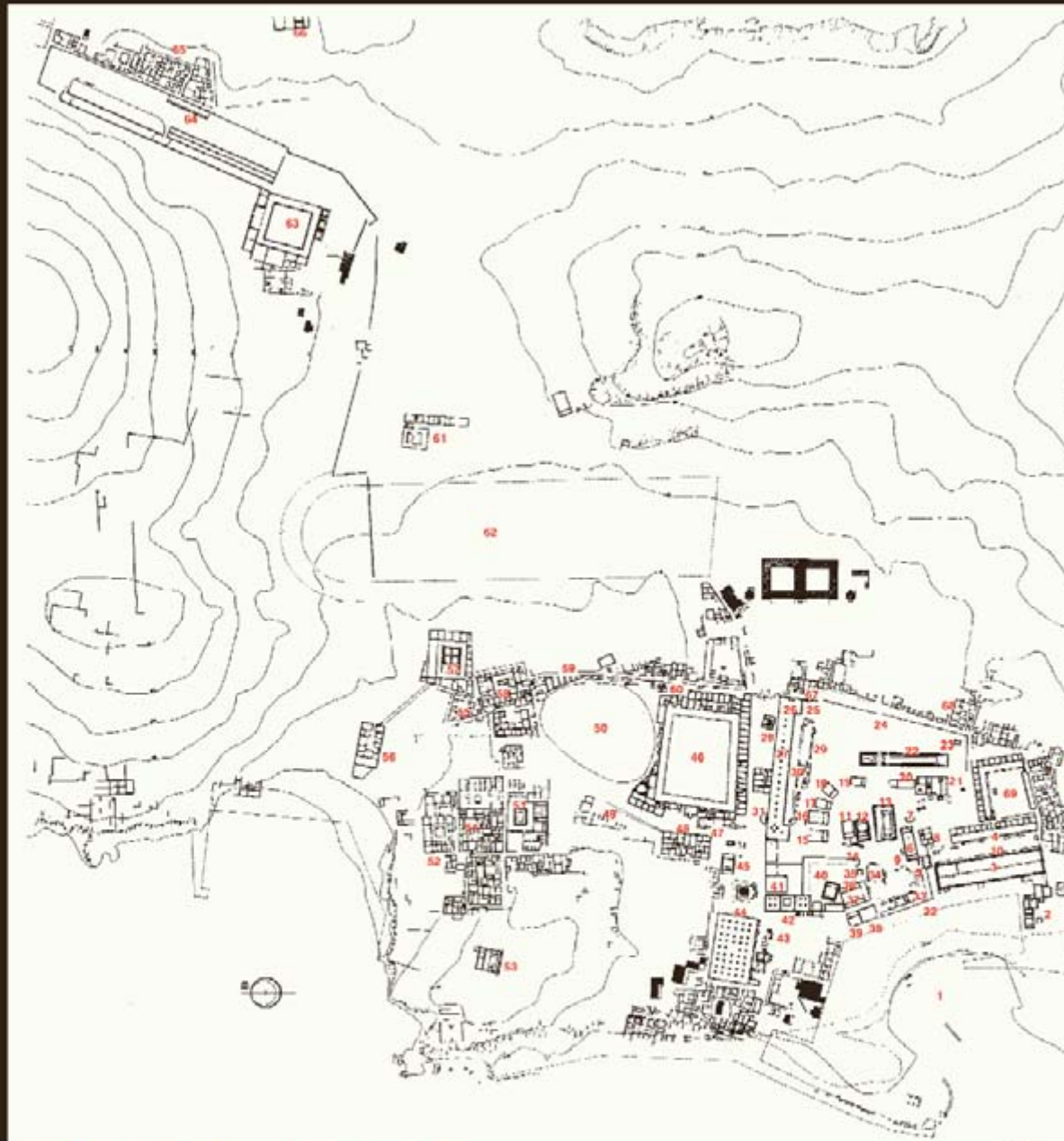
Θα χρειάζονταν πολλές σελίδες κειμένου ώστε να γίνει μία αναλυτική αναφορά στις τεχνικές και τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των ψηφιδωτών της Δήλου, πολύ συνοπτικά όμως μπορεί να αναφερθεί ότι την αρχική υποδομή του ψηφιδωτού αποτελούσε το καλά πατημένο χώμα, ακολουθούσε η τοποθέτηση μεγάλων λίθινων στοιχείων και, στη συνέχεια, ακολουθούσε η κατασκευή κονιαμάτων που είχαν ως συνδετικό υλικό τον υδράσβεστο αναμεμιγμένο με μαρμαρόσκηνη, άμμο θαλάσ-

άνεση και ελευθερία που διέκρινε τη σύνθεση των επιφανειών, καθώς και οι ικανότητες προσαρμογής που τους επέτρεπε να δημιουργούν αριστουργήματα χωρίς δεσμεύσεις στον περιορισμό χρωμάτων, υλικών και σχεδίων.

Και είναι αυτή η τελευταία διαπίστωση που αναδεικνύει ότι η δημιουργία δεν προϋποθέτει εργαλεία εντυπωσιασμού, όπως ιδιαίτερες πολυχρωμίες, πολυπλοκότητα σχεδίων και συνδυασμό τεχνικών, αλλά βασίζεται στην άψογη τεχνική και την αίσθηση της απλότητας, που ταυτίζεται με την έννοια του ωραίου.

Στο δρόμο για τον όρμο της Γούρνας βρίσκεται το μικρό εκκλησάκι της Αγίας Κυριακής. Κάθε χρόνο, στις 7 Ιουλίου, οι Μυκονιάτες πανηγυρίζουν την εκκλησιά παραμένοντας όλη τη νύχτα στο νησί.

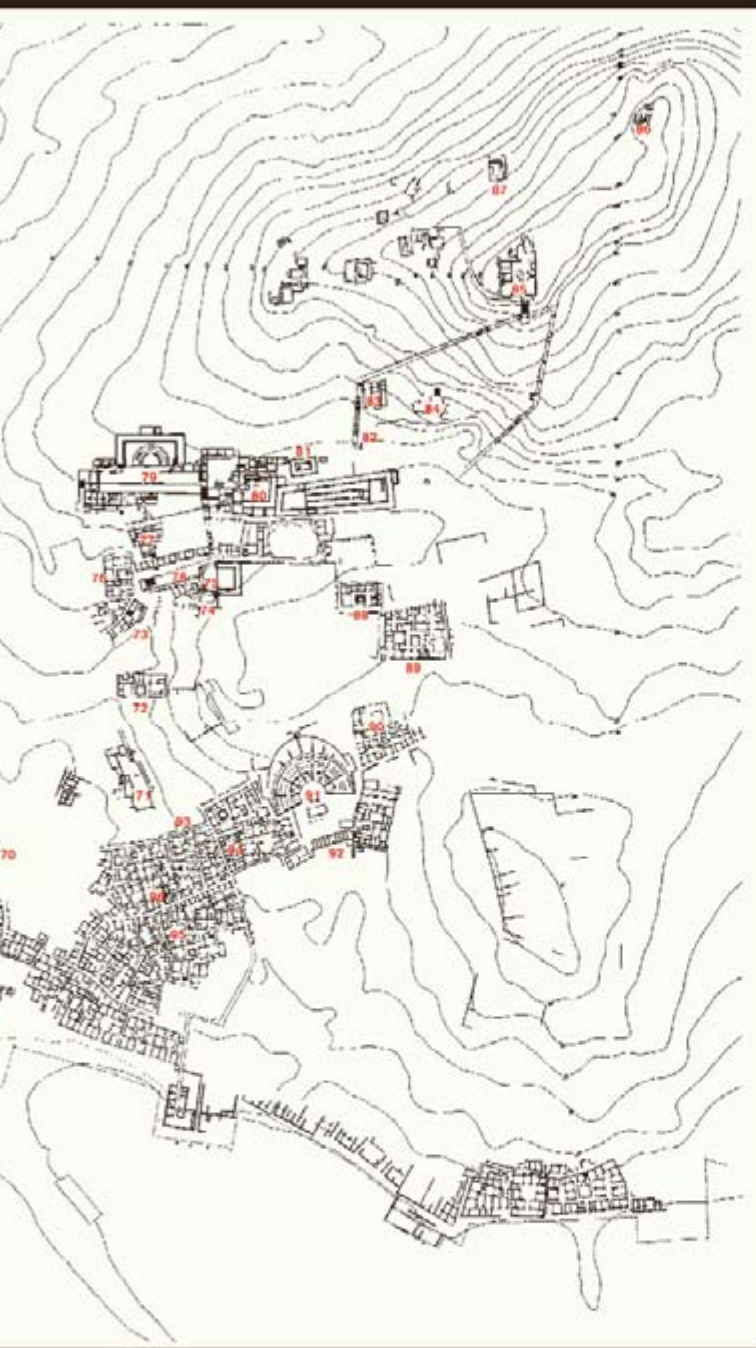
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΔΗΛΟΥ

(από το βιβλίο της Φωτεινής Ζαφειροπούλου ΔΗΛΟΣ, ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ, Εκδ. ΚΡΗΝΗ)

- 01. Αρχαίο λιμάνι
- 02. Αγορά των Κομπεταλιαστών
- 03. Στοά του Φιλίππου Ε΄
- 04. Νότια Στοά
- 05. Προπύλαια
- 06. Οίκος των Ναξίων
- 07. "Μέγαρο Γ"
- 08. Εργαστήρια των Θεανδριδών

- 09. Βάση κολοσσού των Ναξίων
- 10. Ιερά Οδός
- 11. Πώρινος Ναός του Απόλλωνα
- 12. Ναός των Αθηναίων
- 13. Ναός των Δηλίων
- 14. Μυκηναϊκή κατοικία
- 15 -19. Θησαυροί ή Οίκοι
- 20. Βουλευτήριο

- 21. Πρυτανείο
- 22. Μνημείο των Ταύρων
- 23. Βωμός του Δία Σωτήρα και Πολιέα
- 24. Ελληνιστικός περίβολος του Ιερού
- 25. Εξέδρες
- 26. Μνημείο του Γάιου Βαλλιηνού

- 27. Στοά του Αντιγόνου Γονατά
- 28. Μινώα Κρήνη
- 29. Βάση του αναθήματος των προγόνων του Αντιγόνου Γονατά
- 30. Θήκη της Άργης και της Ώπιδας
- 31. Γραφή
- 32. Στοά των Ναξίων

- 33. Βάση χάλκινου φοίνικα του Νικία
- 34. Αψιδωτό κτίσμα
- 35. Ναός G
- 36. Σήμα της Υπερόχης και της Λαοδίκης
- 37. Κερατώνας
- 38. Οίκος της Άνδρου

- 39. Οίκος των Ιεροποιών
- 40. Ιερό της Αρτέμιδος
- 41. Εκκλησιαστήριο
- 42. Θεσμοφόριο
- 43. Αγορά του Θεοφράστου
- 44. Υπόστυλη Αίθουσα
- 45. Δωδεκάθεο
- 46. Αγορά των Ιταλών
- 47. Λητών
- 48. Γρανίτινο Μνημείο
- 49. Άνδρo των Λεόντων
- 50. Ιερή Λίμνη
- 51. Κοινό των Ποσειδωνιαστών
- 52. Οικία των Κωμωδών
- 53. Οικία του Λόφρου
- 54. Οικία του Διαδούμενου
- 55. Οικία της Λίμνης
- 56. Οικία του Σκαρδανά
- 57. Παλαίστρα του Γρανίτη
- 58. Παλαίστρα της Λίμνης
- 59. Τείχος του Τριαρίου
- 60. Ναός του Ανίου
- 61. Αρχηγέσιον
- 62. Ιππόδρομος
- 63. Γυμνάσιο
- 64. Στάδιο
- 65. Συνοικία του Σταδίου
- 66. Εβραϊκή Συναγωγή
- 67. Ιερό του Διονύσου
- 68. Οικία του Κέρδωνος
- 69. Αγορά των Δηλίων
- 70. Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Κηρύκου
- 71. Αφροδίσιον
- 72. Οικία του Ερμή
- 73. Σαραπίειο Α
- 74. Σαμοθράκειο
- 75. Μνημείο του Μιθριδάτη
- 76. Οικία του Ινωπού
- 77. Σαραπίειο Β
- 78. Δεξαμενή του Ινωπού
- 79. Ιερό των Συριακών Θεοτήτων
- 80. Σαραπίειο Γ
- 81. Ηραίον
- 82. Σκάλα του Κύνθου
- 83. Ιερό της Αγαθής Τύχης
- 84. Ιερό "Άντρο" του Κύνθου
- 85. Ιερό του Κυνθίου Διός και της Κυνθίας Αθηνάς
- 86. Ιερό του Διός Υψίστου
- 87. Ιερό των θεών της Ασκάλωνος
- 88. Οικία των Δελφινίων
- 89. Οικία των Προσωπείων
- 90. Ξενώνας - 91. Θέατρο
- 92. Δεξαμενή του Θεάτρου
- 93. Συνοικία του Θεάτρου
- 94. Οικία της Τρίαϊνας
- 95. Οικία της Κλεοπάτρας και του Διοσκουρίδη
- 96. Οικία του Διονύσου